

ΔΗΜΗΤΡΗ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΔΗΓΟΣ
ΓΙΑ ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΓΡΑΠΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Προπτυχιακή / Μεταπτυχιακή Εργασία
Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
Διδακτορική Διατριβή

Συγγραφή / Παρουσίαση / Υποστήριξη

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΗ ΚΑΙ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗ

Οι αρχάριοι συγγραφείς είναι πολύ αναβλητικοί. Βρίσκουν αμέτρητους λόγους για να μην ξεκινήσουν. Ακόμα κι όταν τελικά καθίσουν στο γραφείο τους, πάντα βρίσκουν περισπασμούς —να κάνουν καφέ, να ξύσουν το μολύβι τους, να πάνε στην τουαλέτα, να ξεφυλλίσουν κι άλλη βιβλιογραφία, και μερικές φορές να σηκωθούν και να επιστρέφουν στο ερευνητικό πεδίο. Να θυμάστε ότι ποτέ δεν είστε «έτοιμοι» για να γράψετε· το γράψιμο είναι κάτι που πρέπει να αποφασίσετε συνειδητά να κάνετε, και στη συνέχεια να πειθαρχήσετε για να συνεχίσετε μέχρι τέλους.

Robert C. Bogdan - Sari Knopp Biklen,
*Qualitative Research for Education:
An Introduction to Theory and Methods,*
Βοστώνη ²2006 (μτφρ. Ελεάννα Πανάγου)

ΑΘΗΝΑ 2013

Εικόνα εξωφύλλου: Γιάννη Π. Γουρζή, *Κτητορικό βιβλιόσημο*
(*ex libris*) Δημήτρης Παυλόπουλος, 1995, σινική μελάνη, 4,9×4,8 εκ.

© Δημήτρης Παυλόπουλος, Αθήνα 2013
ηλεκτρονική θυρίδα: dempavl@arch.uoa.gr

ISBN 978-960-90928-3-8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ	9
ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ	11
Η έκταση	13
Το προσχέδιο (πλάνο)	13
Ο τίτλος	15
Τα περιεχόμενα	17
Ο πρόλογος	17
Η εισαγωγή	18
Τα κεφάλαια	20
Τα συμπεράσματα	22
Η βιβλιογραφία	22
Το παράρτημα	26
Τα ευρετήρια	26
Μορφή	27
Υποσημειώσεις - Παραπομπές	28
Λεζάντες	31
Γραμματικά και πραγματολογικά	32
Διόρθωση - Επιμέλεια	42
Υποστήριξη - Παρουσίαση	42
Φωνητικός συλλαβισμός	46
Φωνητικά ατοπήματα	46
Συμβουλές εκφώνησης	47
Λεξικά εικαστικών εννοιών και όρων	49
Διαδικτυακοί τόποι - Ιστολόγια	51
Εικαστικές Τέχνες	51
Εικαστικά αρχεία	56
Διάφορα	57
ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	61

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Με το μικρό τούτο, αυτοσχέδιο οπωσδήποτε στη δομή του, εγχειρίδιο αποβλέπουμε στο να εξοικειώσουμε κάπως τις φοιτήτριες και τους φοιτητές των μαθημάτων της Ιστορίας της Νεότερης Τέχνης στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών ως προς τα προβλήματα που παρουσιάζει η σύνταξη εργασίας στο πλαίσιο των μαθημάτων αυτών. Δηλώνουμε ότι δεν πιστεύουμε στους τυφλοσούρτες —πολύ περισσότερο, όταν πρόκειται για την επιστημονική δραστηριότητα, που, από τη φύση της, συμβαίνει να είναι βασανιστική. Γιατί λοιπόν στραφήκαμε προς την εκπόνηση ενός τέτοιου κειμένου;

Η ιδέα της σύνθεσης του εγχειριδίου προέκυψε από τη θλιβερή διαπίστωση ότι η πλειοψηφία των φοιτητριών και των φοιτητών του σεμιναρίου δεν γνώριζε πώς διαρθρώνεται και πώς συντάσσεται μια εργασία! Τη μελαγχολία μας έκανε πιο έντονη το ότι στα πανεπιστημιακά ιδρύματα της αλλοδαπής η εκπόνηση μιας εργασίας διδάσκεται, και αντίστοιχα βιβλία κυκλοφορούνται. Το πράγμα γινόταν πλέον οπωσδήποτε επείγον: να φτιαχτεί ένα εγχειρίδιο που θα δίνει καθαρά πρακτικές οδηγίες για τη συγγραφή επιστημονικής εργασίας. Οι φοιτήτριες και οι φοιτητές θα μπορούσαν, μετά από τη μελέτη του, να δοκιμάσουν, με τονωμένη αυτοπεποίθηση, τις δυνάμεις τους. Ας το πούμε από την αρχή: προϋπόθεση οποιασδήποτε γραφής θεωρούμε την άσκηση —υιοθετούμε έτσι τη ρήση του κλασικού Βρετανού ποιητή του 18ου αιώνα Alexander Pope (1688-1744): «Η αληθινή ευκολία στη γραφή βγαίνει από την τέχνη, όχι από την τύχη· κινείται ευκολότερα εκείνος που έχει μάθει να χορεύει».

Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνουμε, συνοπτικά διατυπωμένες, πρακτικές οδηγίες σχετικά με τη δομή και το περιεχόμενο μιας επιστημονικής εργασίας στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης. Για τη συγκρότησή του, εκτός από την εμπειρία μας, στηριχθήκαμε και σε βιβλία ειδικότερα, που τα συγκεντρώνουμε στην επιλεκτική βιβλιογραφία. Στο δεύτερο μέρος παραθέτουμε μικρές ενότητες για τη μορφή,

τις υποσημειώσεις-παραπομπές, τις λεξάντες, τη διόρθωση και την επιμέλεια, την υποστήριξη-παρουσίαση μιας εργασίας, αλλά και επιλογή στοιχειωδών γραμματικών και πραγματολογικών αρχών και μερικών «χρυσών κανόνων» γραφής, οι οποίοι πάντα είναι διαφωτιστικοί, καθώς και πινάκων με θεμελιώδη λεξικά και διαδικτυακούς τόπους της Ιστορίας της Τέχνης. Υπονοούμε ότι οι φοιτήτριες και οι φοιτητές χρησιμοποιούν στοιχειωδώς μια ελληνική έκδοση του Microsoft Office Word και του Microsoft Office PowerPoint.

Ευχαριστούμε τις μεταπτυχιακές σπουδάστριες στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματός μας Ευγενία Λαγού και Μίρκα Παλιούρα, όπως και τον μεταπτυχιακό σπουδαστή στο ίδιο γνωστικό αντικείμενο στο Τμήμα μας Γιάννη Γαλανόπουλο, για την παροχή στοιχείων σε στιγμές της διαμόρφωσης του πονήματός μας, καθώς και τον φίλο Νίκο Λογοθέτη, ρέκτη της έρευνας, που μας συνέδραμε ποικιλοτρόπως. Ως προς την τεχνική διεκπεραίωση του εγχειριδίου οφείλουμε χάριτες στον φίλο γραφίστα Σπύρο Καραχρήστο, ο οποίος το φρόντισε καλαισθητά, και στην επίσης φίλη Βάσω Βαρβάκη, η οποία του έδωσε την προεκτυπωτική του μορφή.

Νομίζουμε ότι η πάνω από δέκα χρόνια εμπειρία μας στη συγγραφή και στην επιμέλεια κειμένων για εκδόσεις τέχνης και άλλα έντυπα μας παρέχει μικρό δικαίωμα να την κωδικοποιήσουμε στο χαρτί. Δεν θελήσαμε να κάνουμε μεγάλο σε έκταση βιβλίο —φιλοδοξήσαμε να φτιάξουμε ένα βιβλίο εύχρηστο. Οπωσδήποτε θα προκύψουν κενά, τα οποία, μαζί με όσα μάς υποδειχθούν, θα συμπληρώσουμε σε ανατύπωση. Δεν καινοτομούμε στην προσπάθειά μας. Ξέρουμε ότι και άλλοι συνάδελφοι και ασχολούμενοι με το θέμα έχουν επιχειρήσει, σε έντυπη μορφή, να βοηθήσουν τις φοιτήτριες και τους φοιτητές μας, προς τους οποίους και αφιερώνουμε το εγχειρίδιό μας, με την ελπίδα ότι θα ανοίγει μπροστά τους μια πόρτα για να διεισδύσουν στα άδυτα της τεχνοϊστορικής συγγραφής, που στα μάτια τους φαντάζονται τρομερά. Άλλωστε, με αφορμή τις δικές τους απορίες στήθηκε και γράφτηκε το εγχειρίδιο αυτό που εκδίδουμε.

Αθήνα, Μάρτιος-Απρίλιος 2008

Δ. Π.

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Τὰ μεγάλα λάθη τὰ διορθώνεις
—τὰ μικρὰ καὶ πολλὰ πῶς;

Ηρακλή Ν. Αποστολίδη,
Ἐνάριθμα, Αθήνα 1967

Πέντε χρόνια μετά από την πρώτη έκδοση του μικρού αυτού εγχειριδίου, προβαίνουμε σε επανέκδοσή του λόγω της ανταπόκρισης και της ζήτησης που εξακολουθεί να έχει σε κύκλους της σπουδάζουσας νεολαίας μας. Ας σημειωθεί ότι, λόγω της ελλείψεώς του, αναρτήθηκε σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα του συντάκτη του στην πλατφόρμα ασύγχρονης τηλεκπαίδευσης «η-Τάξη ΕΚΠΑ», στο σύστημα διαχείρισης ηλεκτρονικών μαθημάτων του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Δεν τροποποιήσαμε ούτε τη δομή ούτε το περιεχόμενο του βιβλίου. Επιφέραμε μικρές διορθώσεις και συμπληρώσεις, «διότι κάθε πῶτον εἶναι σχεδὸν πάντοτε καὶ ἔλλειπες καὶ δύσκολον», όπως γράφει ο καταγόμενος από τα Γιάννενα τυπογράφος Δημήτριος Θεοδοσίου (1704-1782) στον Πρόλογο του Ἑορτολογίου του (Βενετία 1766). Ενημερώσαμε ακόμα την επιλεκτική βιβλιογραφία του τόσο με τίτλους διαλαθόντες όσο και με νέους —ελληνόγλωσσους και ξενόγλωσσους.

Η παρούσα έκδοση αφιερώνεται στον πολυσχιδή λόγιο δημοσιογράφο Μίλη Χ. Παρασκευαΐδη (1911-1999), που σε όλη τη δεκαετία του 1990 συμβούλευε παιγνιδώς έναν νεαρό, νεόκοπο τότε ιστορικό της τέχνης πώς να γράφει λιτά αλλά συνάμα περιεκτικά. Ευχαριστούμε πολύ τις φοιτήτριες και τους φοιτητές μας, των οποίων οι απορίες και οι επισημάνσεις βελτίωσαν ουσιαστικά το πόνημά μας.

Αθήνα, Απρίλιος-Μάιος 2013

Δ. Π.

Η έκταση

Η έκταση της εργασίας είναι υποκειμενική, ανάλογα με το είδος της και τον διδάσκοντα. Υπολογίζεται, με βάση το μέγεθος της σελίδας, που πρέπει να είναι A4, και του γράμματος, που πρέπει να είναι 12 «στιγμές» (ή 12"), όπως λέγεται η μονάδα μέτρησης μεγεθών στην τυπογραφία και εξακολουθεί να ισχύει και στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, σε «διάστιχο» (όπως λέγεται η απόσταση μεταξύ των αράδων) 1,5 και με μη έντονα (bold) γράμματα, ενώ το μέγεθος του γράμματος στις σημειώσεις και στη βιβλιογραφία πρέπει να είναι 10 στιγμές με μονό διάστιχο. Γραμματοσειρά μπορούμε να επιλέξουμε στο Microsoft Office Word από την επιλογή Μορφή → Γραμματοσειρά (στυλ, μέγεθος, σφέ, απόσταση χαρακτήρων, κίνηση γραμμάτων).

Η προπτυχιακή/μεταπτυχιακή εργασία, με βάση τα παραπάνω, θα πρέπει να είναι 14-20 σελίδες (7000-8500 λέξεις), η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία θα πρέπει να είναι 70-90 σελίδες (35.000-45.000 λέξεις), και η διδακτορική διατριβή να εκτείνεται στις 200-300 σελίδες (100.000-150.000 λέξεις), εκτός της βιβλιογραφίας, των πινάκων, των σχεδίων και των φωτογραφιών.

Το προσχέδιο (πλάνο)

Μετά τη δήλωση και την ανάληψη του θέματος της εργασίας μας, η πρωταρχική έρευνά μας στρέφεται προς τη συγκέντρωση του υλικού μας και τη βαθμιαία διαμόρφωση της βιβλιογραφίας μας. Καλό θα είναι να μη στρεφόμεστε σε έτοιμη, βιβλιακή, βιβλιογραφία και να μην αποδύμαστε σε απλή αντιγραφή.

Προσόν της εργασίας μας, το οποίο εκτιμάται πάντοτε, είναι η προσωπική συμβολή μας στον εντοπισμό αλλά και στην αξιοποίηση δεδομένων. Χρειάζεται αυτοπεποίθηση στις όποιες ερευνητικές επιδόσεις μας, έστω κι αν η συγκομιδή μας καταλήγει σε δεξαμενή για πρωτόλειο πόνημα.

Το υλικό —δελτία καταγραφής (βλ. εδώ, σ. 12) και πρόχειρες σημειώσεις—, συγκεντρωμένο σε απλούς φακέλους, τους οποίους επιγράφουμε, αρθρώνεται ως προς το περιεχόμενό του σε στοιχειώδεις ενότητες. Οι ενότητες αυτές συνιστούν τον σκελετό του προσχεδίου μας. Δεν βιαζόμαστε να τους προσδώσουμε οριστικό χαρακτήρα. Πολλές φορές θα επανέλθουμε, προκειμένου να αλλάξουμε κάτι: να προσθέσουμε, να αφαιρέσουμε. Οι αλληπάλληλες τροποποιήσεις δείχνουν επίσης το μέτρο της δικής μας ωρίμασης. Κοιτάζουμε και ξανακοιτάζουμε ό,τι κάνουμε ή γράφουμε. Δεν βαριόμαστε να διορθωνόμαστε: «Ο πνευματικός άνθρωπος, για να γίνει λιοντάρι, πρέπει πρώτα να γίνει καμήλα: να φορτωθεί με πολλές γνώσεις. Η μάθηση δεν έχει τέρμα, γιατί υπάρχει συνεχής μεταβολή» (Σπύρος Μελάς). Δεν απογοητευόμαστε αν, κάποια μέρα, δεν μπορέσαμε να εργαστούμε πολύ· η επομένη θα μας αποζημιώσει.

Φροντίζουμε, όσο δουλεύουμε, να κρατάμε την ισορροπία των επιμέρους ενοτήτων στο προσχέδιό μας. Μπορούμε να προχωρήσουμε, σιγά-σιγά, και στη διάταξη των δομικών μερών της εργασίας. Μια απλή μορφή της διάταξης στο κείμενο (στα δομικά μέρη) της εργασίας είναι:

ΤΙΤΛΟΣ
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΚΕΦΑΛΑΙΑ
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Για τα μέρη της εργασίας μας, που ήδη διακρίναμε εδώ, θα γίνει λόγος διεξοδικότερος στις επόμενες σελίδες.

Οι εικόνες, αριθμημένες κατά αριθμητική πρόοδο (εικ. 1, 2, 3, κ.ο.κ.), μπορούν να ενσωματώνονται στα οικεία κεφάλαια της εργασίας μας —αν δεν είναι εύκολο πρακτικά, ως παρατίθενται στο τέλος κάθε κεφαλαίου της.

Οι υποσημειώσεις, απαραίτητες σε κάθε κεφάλαιο της ερ-

γασίας μας, μπαίνουν είτε υποσελίδιες (στο κάτω μέρος της σελίδας) είτε μετά από το τέλος κάθε κεφαλαίου.

Μεταξύ των κεφαλαίων, υπολογίζουμε λευκή σελίδα, που σηματοδοτεί το τέλος τους και ξεκουράζει τον αναγνώστη —δεν εκτείνει επί ματαίω την εργασία μας...

Επισήμανση: Το στάδιο του προσχεδίου ωφελεί, γιατί: 1. Αποσαφηνίζουμε τις άδηλες προθέσεις μας, 2. Ταξινομούμε τις ασύνδετες ακόμα σκέψεις μας, και 3. Παρωθούμαστε στο να αποφασίσουμε τι μας ενδιαφέρει ως προς το θέμα της πραγματέυσής μας.

Ο τίτλος

Ο καθορισμός του τίτλου μιας εργασίας στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση. Για να καταλήξουμε στο πώς θα τιτλοφορήσουμε το κείμενό μας θα πρέπει να έχουμε αφομοιώσει το θέμα μας και κατανόησει έστω τα κύρια σημεία του.

Απαραίτητα πλεονεκτήματα ενός τίτλου εργασίας ή όποιου κειμένου μας είναι η σαφήνεια και η συντομία.

Ο τίτλος μας πρέπει να περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία που θα κατατοπίζουν τον αναγνώστη και θα δηλώνουν το περιεχόμενο της εργασίας. Επιπλέον, με τη διατύπωσή του, οφείλουμε να τραβήξουμε την προσοχή του αναγνώστη: από την πρώτη στιγμή άμεσος σκοπός μας παραμένει το να προσελκύσουμε, να κερδίσουμε τον αναγνώστη μας. Μειονεκτήματα του τίτλου: η κακώς νοούμενη πρωτοτυπία, που καταντά ασάφεια, και η άσκοπη πρόκληση, που εκδηλώνεται σε λόγια ή λαϊκή εκδοχή.

Ο τίτλος αναγράφεται στο εξώφυλλο της εργασίας, κάτω από το γραμμένο διακριτικά (το μέγιστο 16 στιγμές) —με μικρά («πεζά») γράμματα, για να φαίνεται ο τονισμός του— ονοματεπώνυμο της συντάκτριας ή του συντάκτη της σε γενική πτώση (γενική του δημιουργού) και όχι σε ονομαστική (επιρροή από ξενόγλωσσα έντυπα), με κεφαλαία

γράμματα, κάπως μεγάλα (18 στιγμές και πάνω), κεντραρισμένος (με τη δεύτερη επιλογή στοίχισης στο Microsoft Office Word —βλ. εδώ, σ. 12). Μερικές φορές υπάρχει και συμπληρωματικός υπότιτλος, κεντραρισμένος. Με μικρότερα γράμματα, κεντραρισμένος, γράφεται στην τρίτη σελίδα (ψευδοτίτλος). Στην πίσω σελίδα του ψευδοτίτλου μπορεί να αναγράφονται τα πρότερα άλλα βιβλία του συγγραφέα. Ο τίτλος του εξωφύλλου της εργασίας επαναλαμβάνεται, κεντραρισμένος, στην πέμπτη σελίδα της εργασίας (μεγάλος τίτλος). Πίσω από τον μεγάλο τίτλο, στο κάτω μέρος, σημειώνονται τα στοιχεία της φοιτήτριας ή του φοιτητή (πανεπιστήμιο, σχολή, τμήμα-τομέας, ονοματεπώνυμο με μικρά γράμματα, πλήρης αριθμός μητρώου, εξάμηνο σπουδών) και η ταυτότητα της εικόνας του εξωφύλλου. Απέναντι από τον μεγάλο τίτλο μπορούμε να βάλουμε μια εικόνα, την πιο σχετική με την εργασία μας —είναι η «προμετωπίδα» (*frontispiece*). Σε παλιότερα βιβλία πίσω από τον μεγάλο τίτλο έμπαινε η σφραγίδα και/ή η υπογραφή του συγγραφέα, εξασφαλίζοντας τη γνησιότητα των αντιτύπων. Μετά τον μεγάλο τίτλο, μπορεί να μπει αφιέρωση της εργασίας μας, με την πίσω σελίδα της λευκή.

Οι σειρές του τίτλου, στον οποίο δεν μπαίνουν σημεία στίξεως, έχουν νοηματική αυτοτέλεια στην τομή τους. Οι μονοσύλλαβες λέξεις (*και, ως, σαν, ο, η, το, του, της, κ.τ.ό.*) ποτέ δεν είναι οι τελευταίες στις αράδες του τίτλου μας.

Μετά τον τίτλο εξωφύλλου, στη βάση της σελίδας, γράφονται, επίσης κεντραρισμένα, με κεφαλαία γράμματα (16 στιγμές), ο τόπος και ο χρόνος εκπόνησης της εργασίας.

Συμβουλή: Αποφεύγουμε στους τίτλους της εργασίας μας τα έντονα (B - Bold), τα πλάγια (I - Italics) και τα υπογραμμισμένα (U - Underline[d]) γράμματα, καθώς και τις πολύ περίτεχνες ή και εξεζητημένες οικογένειες γραμμάτων: τα κοινόχρηστα, δοκιμασμένα, πλέον ήδη, αρκετά Times New Roman, τα Baskerville, τα Bodoni, τα Bookman, τα Garamond, τα Century Gothic και τα Schoolbook, τα Arial, τα Courier New, τα Georgia, τα Frutiger, τα Palatino Linotype, αρχούν...

Τα περιεχόμενα

Τα περιεχόμενα είναι ο φτωχός συγγενής σε μια εργασία στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης, αφού συνήθως παραλείπονται ως περιττά. Πρόκειται για μεγάλο λάθος. Ο πίνακας των περιεχομένων, που στα παλιότερα ελληνικά βιβλία ερχόταν ως τελευταίο κείμενο, πρέπει σε μια εργασία να προηγείται, κατατοπίζοντας τον αναγνώστη της για το τι θα διαβάσει, τι τον περιμένει.

Γράφονται με κεφαλαία γράμματα 14 στιγμών. Μπορεί να τα ακολουθούν τελείες σε παράταξη, στο τέλος των οποίων σημειώνουμε τον αριθμό της σελίδας που αρχίζει το κείμενο (σελιδαρίθμηση) —κάποτε στη σελιδαρίθμηση, για διευκόλυνση του αναγνώστη, δίνονται δύο αριθμοί: ο πρώτος και ο τελευταίος των σελίδων του κειμένου. Στο ελληνικό Microsoft Office Word υπάρχει επιλογή για τους πίνακες περιεχομένων στη γραμμή με τις καρτέλες (βλ. εδώ, σ. 12) (Εισαγωγή → Αναφορά → Ευρετήρια και πίνακες → Πίνακας περιεχομένων).

Προσοχή: Να ελέγχεται σχολαστικά στο τέλος η ακριβής αντιστοιχία της σελιδαρίθμησης των ενοτήτων της εργασίας με τη σελιδαρίθμηση όπως σημειώνεται στα περιεχόμενα, γιατί συχνά η αναντιστοιχία διαπιστώνεται εκ των υστέρων, όταν είναι πια πολύ αργά...

Ο πρόλογος

Ο πρόλογος (σε κάποια έντυπα τιτλοφορείται «Προλεγόμενα στην Έκδοση» ή «Προλογικό Σημείωμα»), μολοντί εμφανίζεται ως το πρώτο μέρος μιας εργασίας, μπορεί —μάλλον πρέπει— να γράφεται αφού έχει αυτή ολοκληρωθεί στη μορφή και στο περιεχόμενό της.

Αυτό συμβαίνει, επειδή στον πρόλογο εκθέτουμε τα κίνητρα για την ανάληψη του συγκεκριμένου θέματος, σκιαγραφούμε την ταυτότητα του κειμένου μας, προσδιορίζουμε

το σκεπτικό μας, κάνουμε μνεία των δυσχερειών που αντιμετώπισαμε, ευχαριστούμε, τέλος, τους φορείς και τους ανθρώπους που μας συνέδραμαν, με οποιονδήποτε τρόπο, στη συγγέντρωση και στην αξιοποίηση του υλικού μας.

Πρόκειται για κάπως προσωπικό κείμενο, γραμμένο δηλαδή με πιο θερμή διάθεση —προσοχή: όχι με γραφικούς συναισθηματισμούς και κατάχρηση του πρώτου ενικού προσώπου (συνήθως χρησιμοποιούμε πρώτο πληθυντικό ή τρίτο ενικό πρόσωπο): σε πρώτο ενικό πρόσωπο μπορούμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας.

Σφάλμα μέγα: Ο πρόλογος να ταυτίζεται με την εισαγωγή της εργασίας μας. Δεν επιδιδώμαστε ποτέ στον πρόλόγό μας στην απαρίθμηση ή στην αναφορά των διαφόρων επιστημονικών ζητημάτων και της συναφούς βιβλιογραφίας τους, όλων όσα δηλώνουμε ότι επιχειρούμε να μελετήσουμε στην εργασία μας.

Η εισαγωγή

Η εισαγωγή (σε κάποια έντυπα τιτλοφορείται άστοχα «Εισαγωγικά» ή «Εισαγωγικό Κεφάλαιο») είναι το τμήμα της εργασίας μας όπου διατυπώνουμε ευκρινώς την ερευνητική υπόθεσή μας, τον επιστημονικό προβληματισμό μας, τη θεωρητική μέθοδό μας, αλλά και τη βασική δομή της εργασίας.

Στην εισαγωγή προσδιορίζουμε με σαφήνεια το περίγραμμα του θέματός μας, δίνουμε την κατάσταση που επικρατεί στην επιστήμη της Ιστορίας της Νεότερης Τέχνης ως προς το θέμα μας (από ποιους και τι έχει γραφτεί) έως τη στιγμή που το γράφουμε, προκειμένου έτσι να διαφανεί και η δική μας συμβολή στην έρευνα και στην προσέγγισή του, προκαθορίζουμε την πορεία που θα ακολουθήσουμε στη μέλητη και στη συγγραφή του θέματος.

Σε μια εργασία Ιστορίας της Νεότερης Τέχνης στην εισαγωγή θα πρέπει να αναφερθούμε στα θεωρητικά, ιστο-

ρικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα του θέματός μας. Η χρονική περίοδος, ο κοινωνικός περίγυρος και η πολιτική στάση πλάθουν τις συνειδήσεις: λ.χ. δεν μπορούμε να αποσυνδέσουμε την εμφάνιση του Ρεαλισμού στα μέσα του ΙΘ' αιώνα από την έξοδο των καλλιτεχνών στο ύπαιθρο τότε· την ανάπτυξη του Ιμπρεσιονισμού από τις προόδους στην επιστήμη (μελέτη του φωτός) ή στη θέση του καλλιτέχνη τον 19ο αιώνα (επίσημες εκθέσεις - απόρριψη νεωτερικών τάσεων)· τη δράση του Ζαχαρία Παπαντωνίου (1877-1940) από τη σχέση του με το Κόμμα Φιλελευθέρων και τον Ελευθέριο Βενιζέλο (1864-1936)· τον καυστικό λόγο του Νίκου Βέλμου (1890-1930) από την εμπειρία του της εφηβικής αλητείας του και της κατοπινής μποέμικης ζωής του· τη σκέψη του Άγγελου Γ. Προκοπίου (1909-1967) από τις ανομολόγητα συντηρητικές πολιτικές πεποιθήσεις του.

Ας επιλέγουμε να γράφουμε και την εισαγωγή στο τέλος της εργασίας μας, ή έστω σε προχωρημένο στάδιό της, μιας και τότε έχουμε εποπτεία καλύτερη του όλου υλικού και μπορούμε να προβούμε σε συγκρίσεις με τη βιβλιογραφία του θέματός μας. Πρέπει να μην υποσχόμαστε στον αναγνώστη κάτι που δεν θα κάνουμε —και αυτό γίνεται συχνά όταν ξεκινάμε, ενθουσιώδεις λίγο-πολύ, να γράφουμε το κείμενό μας.

Φράσεις χρήσιμες ως στερεότυπες: «Με αυτήν την εργασία σκοπό έχουμε να δείξουμε [...]. Στο πρώτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να ορίσουμε [...]. Στο δεύτερο θα αντιμετωπίσουμε το [...]. Ας σημειωθεί ότι θέσαμε συγκεκριμένο πλαίσιο, δηλαδή [...]. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η μέθοδος που επιλέξαμε είναι η εξής [...]». «Πρόθεσή μας στην εργασία αυτή είναι να μελετήσουμε το [...]. Στο πρώτο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε [...]. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα επικεντρωθούμε στο ζήτημα του να στοιχειοθετήσουμε τα στάδια της καλλιτεχνικής δημιουργίας τού [...]».

Τα κεφάλαια

Πρόκειται για το κυρίως θέμα της εργασίας μας. Στα κεφάλαια, τον αριθμό των οποίων θα αποφασίσουμε από το ίδιο το υλικό που έχουμε συγκεντρώσει, ξετυλίγουμε τις σκέψεις μας και αναπτύσσουμε την επιχειρηματολογία μας. Στο πρώτο κεφάλαιο μιας εργασίας στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης επιβάλλεται να υπάρχει το βιογραφικό σημείωμα του προσώπου που εξετάζουμε.

Οργανώνουμε, συνθέτουμε, συμπυκνώνουμε τις ιδέες μας, έχοντας πυξίδα μας την αποδεικτική μέθοδο, που πρέπει να εφαρμόζουμε με θρησκευτική ευλάβεια. Τίποτα δεν προσπερνάμε ως αυτονόητο. Ορίζουμε έναν όρο (π.χ. *Τοπιογραφία*, *Ιμπρεσιονισμός*) στην πρώτη χρήση του, επειδή δεν έχει σε κάθε περίπτωση την ίδια έννοια. Δεν πρέπει να υπολαμβάνουμε ότι ο αναγνώστης μας έχει περάσει από τους ίδιους δρόμους που περάσαμε εμείς στην εργασία μας. Δεν γράφουμε μακροσκελείς προτάσεις, μακροπερίοδο λόγο — κανείς δεν έχει τα πνευμόνια, τον χρόνο και τη διάθεση να μας διαβάσει, ή, όπως αναφέρει θανάσιμα ο Umberto Eco (γ. 1932), «δεν είμαστε ο Proust»! Συγκροτούμε μικρές, αυτοτελείς παραγράφους (που στο ελληνικό Microsoft Office Word μπαίνουν αυτόματα από την επιλογή Μορφή → Παράγραφος). Δεν δογματίζουμε, γράφοντας προτάσεις του τύπου: «Το μεγαλείο της αναγεννησιακής τέχνης θα λάμπει πάντοτε». Ας ξαναγράψουμε δύο φορές το υποκείμενο μιας πρότασης, ας αποφεύγουμε τις πολλές αντωνυμίες (*μου, με, αυτός, τούτο, κ.τ.ό.*), ας περιορίζουμε τις δευτερεύουσες αναφορικές προτάσεις (*που, ο οποίος*) και τον «υποτεταγμένο λόγο» (*εφόσον, επειδή, γιατί, αφού, κ.λπ.*). Προσοχή στους παρελθοντικούς χρόνους ρημάτων (ενεστώτα, ιστορικό ενεστώτα) — οι αναχρονισμοί τους θεραπεύονται με τον αόριστο.

Οι συλλογισμοί στα κεφάλαιά μας πρέπει να έχουν ειρμό: να μην προκύπτουν χάσματα. Η μέθοδος που θα ακολουθήσουμε στην επιχειρηματολογία μας πρέπει να είναι η επαγωγική: από τα ειδικότερα και τα μερικότερα πηγαίνουμε προς τα γενικότερα και προς τα καθολικότερα.

Μεγάλο συγγραφικό προσόν μιας εργασίας είναι το να μην αγνοεί ο συντάκτης της τις κάθε λογής δημοσιεύσεις για το θέμα του. Χρέος του, να μνημονεύει τους προγενέστερους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τι έχουμε πάρει από τους άλλους. Δεν μειώνουμε την προσφορά τους. Επιλέγουμε σε ποιον και σε τι παραπέμπουμε. Δεν κάνουμε κατάχρηση παραθεμάτων —η στάση αυτή ερμηνεύεται ως διανοητική ραστώνη. Δεν αντιποιούμαστε το παραμικρό. Παραπέμπουμε αποκλειστικά και μόνο για να στηρίξουμε τις απόψεις μας. Οι παραπομπές προϋποθέτουν αποδοχή της γνώμης του συντάκτη τους, εκτός και αν έχουμε διατυπώσει προηγουμένως την αντίρρηση ή την κριτική μας. Εννοείται ότι δηλώνουμε ρητώς την πατρότητα των παραθεμάτων μας με υποσημειώσεις.

Δεν παραπέμπουμε από δεύτερο χέρι —οφείλουμε να ανατρέξουμε στην πρωτότυπη πηγή, όχι στη μεταφορά της. Ελέγχουμε ξανά και ξανά την ακρίβεια των γραφομένων παραθεμάτων, τα οποία αντιγράφουμε αυτούσια. Τα μικρά παραθέματα μπορούμε να τα ενσωματώνουμε με εισαγωγικά στο κεφάλαιό μας —σε διαφορετική περίπτωση, ας τα διαχωρίζουμε από το κείμενο, πατώντας δύο φορές στον ηλεκτρονικό υπολογιστή μας το πλήκτρο με τα δύο αντίστροφα βελάκια (κάνοντας, δηλαδή, διπλή αριστερή εσοχή). Πρέπει να προσέχουμε πολύ στις μεταφράσεις παραθεμάτων, οι οποίες μπορεί να είναι πλατειαστικές ή συμπυκνωτικές, διαστρεβλωμένες, αλλοιωμένες λεκτικά ή νοηματικά από τον μεταφραστή, ενδεχομένως παρμένες από δεύτερο ή και τρίτο χέρι.

Τέλος, προσοχή στην έκταση των κεφαλαίων, η οποία καθορίζεται αναλογικά προς το σύνολο της εργασίας μας.

Προϋπόθεση: Δεν προσπαθούμε να γίνουμε αρεστοί και αποδεκτοί σε κανέναν (πολύ περισσότερο στον διδάσκοντα!...), με την εργασία που έχουμε αναλάβει. Αξιοποιούμε το υλικό που συγκεντρώσαμε, εξάγουμε συμπεράσματα, και τολμάμε να προτείνουμε τη δική μας άποψη ως προς το θέμα μας, το οποίο, κατά τεκμήριο, γνωρίζουμε πιο πολύ σε πλάτος και σε βάθος.

Τα συμπεράσματα

Το τελευταίο ουσιαστικά μέρος της εργασίας μας (μπορεί να ονομάζεται επίσης «Σύνοψη» ή «Επίλογος» ή «Επιλεγόμενα» ή «Πορίσματα»), και ίσως το δυσχερέστερο να συνταχθεί, αλλά και να διδαχθεί πώς συντάσσεται. Εδώ ανακεφαλαιώνουμε, συνοψίζουμε όσα έχουμε εκθέσει στα κεφάλαια. Όπως και άλλα μέρη που ήδη παρουσιάσαμε (ο πρόλογος και η εισαγωγή), μπορούμε και εδώ, κατεξοχήν, να μη βιαστούμε να γράψουμε: εξ ορισμού, τα συμπεράσματά μας συντάσσονται στο τέλος της εργασίας μας.

Σημείο παρεξήγησης: Στα συμπεράσματά μας δεν γράφουμε τις νέες θέσεις και απόψεις μας, ούτε προσθέτουμε υποσελίδιες σημειώσεις ή βιβλιογραφικές παραπομπές. Πρέπει να δίνουμε έμφαση στην προσπάθεια που καταβάλαμε για προαγωγή της έρευνας και να αφήνουμε περιθώριο για μελλοντική συνέχισή της.

Η βιβλιογραφία

Η βιβλιογραφία είναι ένα εξαιρετικά ακανθώδες θέμα στην εργασία μας. Μπορεί να συνταχθεί με δύο τρόπους: αλφαβητικά ή χρονολογικά. Διευκρινίζουμε ότι πρέπει να διευκολύνουμε τον αναγνώστη —όχι να τον μπερδεύουμε με σπαζοκεφαλιές. Γι' αυτό δίνουμε αναλυτικά τα στοιχεία του εντύπου: ονοματεπώνυμο (ακόμα και σε ψευδώνυμο· δεν συμπληρώνουμε τα αρχικά!) στη γενική, όχι στην ονομαστική πτώση, τίτλο, τόπο-χρόνο έκδοσης (και σελιδαρίθμηση) —εφόσον παραπέμπουμε σε δεύτερη, τρίτη, κ.ο.κ., έκδοση, βάζουμε εκθέτη, που τον βρίσκουμε στο ελληνικό Microsoft Office Word από την Εισαγωγή → Σύμβολο (βλ. εδώ, σ. 12), συνημμένον στη χρονολογία έκδοσης: ²2004, ³2007. Αν δεν σημειώνεται συγγραφέας, τότε προχωρούμε στον τίτλο ή στο εκδοτικό ίδρυμα. Αν το επόμενο έντυπο είναι της ίδιας ή του ίδιου συγγραφέως, δεν ξαναγράφουμε το ονοματεπώνυμο

—τραβάμε μικρή γραμμή κανονικά ή διακεκομμένη στη θέση του (άλλος τρόπος είναι να γράψουμε *Της ίδιας ή Του ίδιου*). Αν δεν γνωρίζουμε τόπο και χρόνο έκδοσης, βάζουμε τις συντομογραφίες *χ.τ.* και *χ.χ.* —αν συνάγουμε τον τόπο και τον χρόνο έκδοσης, τους προσθέτουμε σε τετραγωνικές αγκύλες ([]) δίπλα στο *χ.τ.* και στο *χ.χ.* Τις αναδημοσιεύσεις ή ανατυπώσεις τις σημειώνουμε με τις λέξεις *αναδημοσίευση* ή *ανατύπωση* (ανάτυπο), άνω και κάτω τελεία και τον χρόνο της αναδημοσίευσης ή ανατύπωσης. Στην περίπτωση σειράς βιβλίων, μέσα σε τετραγωνικές αγκύλες δηλώνουμε, μετά τον τόπο και τον χρόνο έκδοσης, τον τίτλο της σειράς, με πλάγια γραφή, και τον τόμο στον οποίον παραπέμπουμε: [= *Οι Έλληνες ζωγράφοι*, τ. (αρ.) 3]. Σε περίπτωση τίτλου βιβλίου στο πολυτονικό σύστημα, το σωστό είναι να διατηρήσουμε τον τονισμό του —άλλο αν διευκολύνει ο μονοτονισμός. Μπορούμε να χρησιμοποιούμε βιβλιογραφία από το Διαδίκτυο (Internet), αλλά με επιφύλαξη, σημειώνοντας την ημερομηνία/χρονολογία επίσκεψής μας στην ιστοσελίδα, επειδή ενδέχεται να μην υπάρχει αργότερα...

Στη βιβλιογραφία ακολουθούμε ορισμένες αποδεκτές μορφικές συμβάσεις, όπως τα κόμματα μετά από κάθε τμήμα ενός τίτλου και την τελεία στο τέλος του, την πλάγια γραφή του τίτλου βιβλίου ή της επωνυμίας της εφημερίδας και του περιοδικού, την εντός εισαγωγικών γραφή του τίτλου άρθρου σε εφημερίδα ή σε περιοδικό. Τα ίδια ισχύουν και για τις υποσελίδες παραπομπές μας —με την προσθήκη της σελιδαρίθμησης. Προτιμάμε η βιβλιογραφία να μην κωδικοποιείται αμερικανικά, με το επώνυμο του συγγραφέα, τη χρονολογία έκδοσης του εντύπου και τη σελιδαρίθμηση. Τηρούμε τη γλώσσα της βιβλιογραφίας με τις ιδιαιτερότητές της, βάζοντας το λατινικό [*sic*] (που σημαίνει «έτσι [είναι στο πρωτότυπο]») —αν έχει προφανή λάθη, διορθώνουμε σιωπηλά. Σε περίπτωση μετάφρασης, οι διευκρινιστικές σημειώσεις της μεταφράστριας ή του μεταφραστή πρέπει να διακρίνονται με τη συντομογραφία *Σ.τ.Μ.*, και της επιμελήτριας ή του επιμελητή με τη συντομογραφία *Σ.τ.Ε.* —οι δικές μας με το *Σ.τ.Σ.* Η βιβλιογραφία μπορεί να συντομογραφείται στην αρχή της εργασίας μας.

Στην πρώτη περίπτωση βιβλιογράφησης, την αλφαβητική, ακολουθούμε την ελληνική αλφάβητο, γράφοντας σε γενική πτώση (τη γενική του δημιουργού) το επώνυμο ολόκληρο και το όνομα· στη συνέχεια, τον τίτλο του εντύπου, τον τόπο και τον χρόνο έκδοσης. Αν οι συγγραφείς είναι δύο, μπαίνουν αλφαβητικά με ένα ενωτικό (-) στη μέση· αν είναι περισσότεροι, μπαίνει το ονοματεπώνυμο του πρώτου και η συντομογραφία κ.ά. Σε περίπτωση που η βιβλιογραφία μας είναι και (ή μόνο) ξενόγλωσση, τότε την προσαρμόζουμε στο λατινικό αλφάβητο. Τονίζουμε, με την ευκαιρία που δίνεται, ότι όσοι σκέπτονται ή σκοπεύουν να ασχοληθούν με την Ιστορία της Νεότερης Τέχνης θα πρέπει να εκμάθουν δύο, τουλάχιστον, ευρωπαϊκές γλώσσες.

Στη δεύτερη περίπτωση βιβλιογράφησης, τη χρονολογική, αρχίζουμε από τα παλιότερα προς τα νεότερα έντυπα, κατά ανιούσα σειρά: προηγείται ένα βιβλίο του 1965 από ένα βιβλίο του 1970. Σε δύο συγγραφείς παραπέμπουμε αλφαβητικά στα ονοματεπώνυμά τους με ενωτικό στη μέση· σε περισσότερους του ενός συγγραφείς, παραπέμπουμε με το κ.ά. Ως προς την ξενόγλωσση βιβλιογραφία, ακολουθούμε και εδώ το λατινικό αλφάβητο. Με τη χρονολογική βιβλιογραφία αποβλέπουμε να δείξουμε την κινητικότητα της βιβλιογραφίας για το θέμα μας ανά εποχή.

Η ενιαία αλφαβητική κατάταξη ονοματεπωνύμων ή τίτλων γίνεται με το αρχικό γράμμα της πρώτης λέξης τους (και του οριστικού άρθρου συμπεριλαμβανομένου) ως εξής: A, B, Γ, C, Δ, D, E, F, Z, G, H, Θ, I, J, K, Λ, L, M, N, Ξ, O, Π, P, Q, R, Σ, S, T, Υ, U, V, Φ, X, Ψ, Ω, W.

Συντομογραφούμε ορισμένες στερεότυπα επαναλαμβανόμενες λέξεις (προσοχή: ομοιογένεια στην εργασία!):

κε. / κ.ε. / κ.εξ. / f. / ff.	και εξής
επ.	επομένως (παρακάτω)
εφ. / εφημ. / journ.	εφημερίδα
περ. / π. / bull. / mag.	περιοδικό
ό.π. / ό.π.π.	όπου παραπάνω (αυτ.: αυτόθι, ένθ' αν. / έ.α.: ένθ' ανωτέρω, op. cit.: opere citato, loc. cit.: loco citato, l.s.c.: loco supra citato, και ib. / ibid.: ibidem)

τ. / vol. / t. / Bd.	τόμος
τχ. / fasc.	τεύχος
φ.	φύλλο / φυλλάδιο
σημ. / n. / nn.	σημείωση / σημειώσεις
λ. ή s.v.	λήμμα
στ.	στίχος / στήλη
κεφ.	κεφάλαιο / κεφάλαια
χ.τ. / n.p. / s.l. / o.O.	χωρίς τόπο έκδοσης
χ.χ. / n.d. / s.d. / o.J.	χωρίς χρόνο έκδοσης (ά.τ.χ.: άνευ τόπου και χρόνου έκδοσης)
χφ. / χφφ.	χειρόγραφο / χειρόγραφα
σ. / σσ. / σελ. / p. / pp. / S.	σελίδα / σελίδες
χ.σ. / n. pag.	χωρίς σελιδαρίθμηση
μτφρ.	μετάφραση
βλ. / v. / q.v.	βλέπε
πρβλ. / cf. / Vgl.	παράβαλε (σύγκρινε)
κ.ά. ή et al.	και άλλοι
αναδημ.	αναδημοσίευση
αναθεωρ. / rev.	αναθεωρημένη [έκδοση]
επιμ. / ed.	επιμελητής / επιμελήτρια
εκδ. / Hrsg.	εκδότης / εκδότρια
κατ.	κατάλογος
έκθ.	έκθεση
εικ. / ill. / Fig. / Abb.	εικόνα / σχήμα
πίν. / Taf.	πίνακας
διάμ. / Ø	διάμετρος
εκ.	εκατοστά
μ.	μέτρα
π. / περ. / c. / ca. / ci.	περίπου
γ. / γεν. / b. / geb.	γεννημένος / γεννημένη
Σ.τ.Ε.	Σημείωση του Επιμελητή
Σ.τ.Μ.	Σημείωση του Μεταφραστή
Σ.τ.Σ.	Σημείωση του Συγγραφέα
id.	ο ίδιος (idem) [συγγραφέας]
facs.	πανομοιότυπο (facsimile)
f. / ff.	φύλλο (folium) / φύλλα (folia)
n. / nn.	σημείωση / σημειώσεις
passim	σποραδικά
supp.	παράρτημα / επίμετρο
rpt.	ανατύπωση

Υπενθύμιση: Τα έντυπα της βιβλιογραφίας οφείλουμε να τα έχουμε δει ή συμβουλευτεί στην εργασία μας —δεν παραπέμπουμε ποτέ σε κάτι που δεν έχουμε δει με τα μάτια μας και δεν έχουμε πιάσει στα χέρια μας.

Το παράρτημα

Λέγεται και «Επίμετρο». Είναι ο χώρος για αυτούσιο συμπληρωματικό υλικό του θέματος (έγγραφα, επιστολές, φωτογραφίες, διαγράμματα, πίνακες, εικόνες εκτός κειμένου).

Τα ευρετήρια

Ένα προσεγμένο επιστημονικό βιβλίο, όπως και μια φροντισμένη επιστημονική εργασία, πρέπει απαραίτητα να περιλαμβάνει στο τέλος ευρετήρια (λέγονται και «Πίνακες»). Εκεί ο αναγνώστης θα ανατρέξει και θα εντοπίσει ό,τι ψάχνει —εύστοχα γράφει κάπου ο Γερμανός αρχαιολόγος και ιστορικός Theodor Mommsen (1817-1903) πως «το ευρετήριο είναι το μάτι του βιβλίου».

Τα ευρετήρια μιας εργασίας στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης μπορεί να είναι προσώπων, έργων, τόπων, όρων και εικόνων. Στο ευρετήριο προσώπων απαριθμούμε αλφαβητικά τα ονοματεπώνυμα (πρώτα το επώνυμο και μετά το όνομα, με κόμμα ή όχι μεταξύ τους) των αναφερομένων στην εργασία προσώπων· στο ευρετήριο έργων αλφαβητικά, με βάση το αρχικό γράμμα της λεζάντας τους, τους τίτλους των έργων που περιλαμβάνουμε στην εργασία· στο ευρετήριο τόπων με αλφαβητική σειρά τους τόπους που βρίσκονται τα έργα· στο ευρετήριο όρων καταγράφουμε αλφαβητικά τους όρους. Μετά τις καταχωρίσεις, προσθέτουμε τη σεληδαρίθμηση (τονίζουμε, αν χρειάζεται, τη σημασία των ευρετηριαζομένων με έντονη την αρίθμηση). Επειδή παραλείπονται ονοματεπώνυμα, όροι και εικόνες, χρήσιμη στέκεται η αποδελτίωσή τους. Στο ελληνικό Microsoft Office Word υπάρχει επιλογή για τα ευρετήρια (Εισαγωγή → Αναφορά → Ευρετήρια και πίνακες → Ευρετήριο / Πίνακας εικόνων —βλ. εδώ, σ. 12).

Προσοχή: Τα ευρετήρια δεν πρέπει να θεωρούνται περιττά, αφού πολλές φορές σώζουν τον αναγνώστη από τη μάταιη αναζήτηση και βοηθούν τον συγγραφέα να αποφύγει λάθη ή παραλείψεις των ονομάτων ή όρων.

Μορφή

Γράφουμε την εργασία μας σε λευκό ή υποκίτρινο χαρτί A4 (29 × 21 εκ.), χωρίς γραμμές, και μόνο στη μία όψη του. Επιλέγουμε την πλήρη (αμφίπλευρη) στοίχιση, που τη βρίσκουμε στο ελληνικό Microsoft Office Word στο πάνω μέρος της οθόνης του υπολογιστή μας (βλ. εδώ, σ. 12). Με στοίχιση στο κέντρο ή στοίχιση αριστερά μπορούν να είναι οι τίτλοι και οι λεζάντες των κεφαλαίων μας. Η στοίχιση δεξιά χρησιμοποιείται στις υπογραφές στο τέλος κειμένων. Ο συλλαβισμός στο ελληνικό Microsoft Office Word γίνεται αυτόματα από την επιλογή Εργαλεία → Γλώσσα → Συλλαβισμός → Αυτόματος συλλαβισμός του εγγράφου.

Για να διακρίνουμε μέσα στο ίδιο κεφάλαιο μικρότερα μέρη μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε κενή αράδα ή τρεις φορές τον αστερίσκο (*), σε απόσταση σχετική ως προς το πλάτος του κειμένου· επίσης μπορούμε να τα ξεχωρίσουμε με πλαγιότιτλους ή μεσότιτλους.

Μπορούμε στην αρχή ενός κεφαλαίου να βάλουμε πρωτόγραμμα (το πρώτο γράμμα της αρχικής λέξης), που μπαίνει στο ελληνικό Microsoft Office Word και με την επιλογή Μορφή → Αρχίγραμμα (βλ. εδώ, σ. 12). Τότε στο τέλος του κεφαλαίου μπορεί να μπει ένα κόσμημα γραμμικό («υποσελίδιο», βινιέτα). Τόσο το πρωτόγραμμα όσο και το υποσελίδιο κόσμημα είναι κατάλοιπα από τα διακοσμημένα χειρόγραφα. Καλό είναι να αποφεύγουμε τα έγχρωμα γράμματα, τις περίτεχνες διακοσμήσεις, τα φόντα, κ.ά., που προσφέρει το Microsoft Office Word από την επιλογή Μορφή (βλ. εδώ, σ. 12). Για έμφαση δεν υπογραμμίζουμε —αριώνουμε.

Προσοχή: Οι εναρκτήριες παράγραφοι κάθε ενότητας της εργασίας μας δεν παίρνουν εσοχή.

Αριθμούμε τις σελίδες κεντραρισμένα, που είναι προτιμότερο, ή αριστερά-δεξιά, στο υποσέλιδο του εγγράφου μας, χωρίς να βάζουμε αριθμούς στις σελίδες πριν από τα περιεχόμενα της εργασίας μας. Η σελιδαρίθμηση μας γίνεται στον ελληνικό κειμενογράφο Microsoft Office Word και με την επιλογή Εισαγωγή → Αριθμοί σελίδας (βλ. εδώ, σ. 12).

Υποσημειώσεις - Παραπομπές

Εισηγητής των επιστημονικών υποσημειώσεων στην ιστοριογραφική έρευνα φέρεται ο Γερμανός θετικιστής ιστορικός Leopold von Ranke (1795-1886). Οι υποσημειώσεις καλό είναι να βρίσκονται, για λόγους σεβασμού και ευκολίας του αναγνώστη, στο κάτω μέρος της σελίδας («παρά πόδας») και όχι εσωτερικές ή στο τέλος του κειμένου της εργασίας μας. Με το ελληνικό Microsoft Office Word μπορούμε να εντάσσουμε υποσημειώσεις στο κείμενό μας εύκολα: από την επιλογή Εισαγωγή → Αναφορά → Υποσημείωση (βλ. εδώ, σ. 12). Για να αποφύγουμε τους πολύ μικρούς ανωφερείς αριθμούς της αυτόματης υποσημείωσης του Microsoft Office Word, αριθμούμε μόνοι τις υποσημειώσεις μας (1., 2., 3., κ.ο.κ.). Μια επεξηγηματική υποσημείωση μπορεί να είναι αστερόεσσα (*). Ο εκθέτης και ο αστερίσκος μπαίνουν μετά τα σημεία στίξεως. Παραπέμπουμε στο Διαδίκτυο, αλλά σημειώνοντας την ημερομηνία και τη χρονολογία της επίσκεψής μας στην ιστοσελίδα, επειδή ενδέχεται να μην τη βρίσκουμε αργότερα... Η αναλογία των υποσημειώσεων ως προς το κυρίως κείμενο της εργασίας σε μία σελίδα μπορεί να είναι 1:4, δηλαδή οι υποσημειώσεις το 1/4 του κειμένου της σελίδας.

Την προφορική μαρτυρία που μεταφέρουμε αυτούσια ή με δικά μας λόγια την παραπέμπουμε / υποσημειώνουμε κανονικά, με πλήρη στοιχεία του προσώπου και ημερομηνία / χρονολογία.

Δεν χρειάζεται να παραπέμπουμε σε όλες τις παλιότερες αναφορές —είναι αρκετή η παραπομπή σε πιο πρόσφατες εκδόσεις που συγκεντρώνουν τις αναφορές αυτές. Ο λόγιος δημοσιογράφος και επιμελητής εκδόσεων Ιωάννης Φ. Δημάρατος (1893-1980), σε βιβλίο του για τη συγγραφική δραστηριότητα (τη συγγραφογνωσία, τη συγγραφολογία και τη συγγραφοτεχνία), που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1967, μας θυμίζει την παρατήρηση ξένου επιστήμονα, πως η βιβλιογραφία αξία έχει μόνον εάν απαλλάσσει τον αναγνώστη της από τον κόπο να αναδιφήσει αυτός τη βιβλιογραφία. Και σε υποσημείωση του ίδιου βιβλίου του ο Δημάρατος συνε-

χίζει: «Ένεκα άγνοίας του θέματος, ή μανίας προς επίδειξιν πολυγλωσσίας, ή πνευματικής άναπηρίας, ή πτωχαλαζονίας συσσωρεύονται τίτλοι βιβλίων, διατριβών, περιοδικών, ών τὰ πλείστα ό παραθέτων ουδέ καν είδεν. αλλά και ή έντελής παράλειψις τής βιβλιογραφίας δημιουργεί ένίοτε τήν ύπόνοιαν, ότι έγένητο προσπάθεια να μη γνωσθή πόθεν έπορίσθη τό ύλικόν αύτου ό συγγραφεύς. τινές πονηρώς σκεπτόμενοι παραθέτουσι μεν άφθονον βιβλιογραφίαν, άποφεύγουσιν όμως έπιμελώς να συμπεριλάβωσι και τὰ έργα εκείνα έφ' ών έστηρίχθησαν προς σύνταξιν του έργου αύτων».

Μερικές διευκρινίσεις για τον τύπο των υποσημειώσεων - παραπομπών: Τα ονοματεπώνυμα των αλλοδαπών συγγραφέων μπαίνουν στη γλώσσα τους —των Ελλήνων σε γενική πτώση, τη γενική του δημιουργού, όχι σε ονομαστική (δεν συμπληρώνουμε τα αρχικά!). Σε περίπτωση ψευδωνύμου, βάζουμε (αν το γνωρίζουμε) πλήρες το ονοματεπώνυμο σε τετραγωνικές αγκύλες. Οι τίτλοι των παραπομπών δεν αλλοιώνονται, ακόμα και αν έχουν ορθογραφικά λάθη —στην περίπτωση αυτή, μπαίνει η λατινική λέξη [sic]. Στις υποσημειώσεις-παραπομπές δεν αναγράφουμε τον εκδοτικό οίκο ή τον εκδότη.

Όταν παραπέμπουμε σε τμήμα βιβλίου, το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο που μας ενδιαφέρει, τότε γράφουμε την ένδειξη στο / στα (in). Αν παραλείπουμε τμήμα κειμένου, τότε στο σημείο της παράλειψης βάζουμε τετραγωνικές αγκύλες και αποσιωπητικά ([...]). Διατηρούμε τη μορφή του κειμένου που παραπέμπουμε (πλάγια, αραιά, κ.λπ.). Σε περίπτωση δικής μας έμφασης, βάζουμε με πλάγια γραφή τη σημείωση: *Η υπογράμμιση δική μας*. Σε περίπτωση δικής μας σημείωσης, γράφουμε τη συντομογραφία Σ.τ.Σ.: σε περίπτωση υποσημείωσης ή παραπομπής της επιμελήτριας ή του επιμελητή μιας έκδοσης, τη συντομογραφία Σ.τ.Ε.: σε περίπτωση υποσημείωσης ή παραπομπής της μεταφράστριας ή του μεταφραστή, τη συντομογραφία Σ.τ.Μ. Αν παίρνουμε την παραπομπή από άλλον, χωρίς να την έχουμε δει, το δηλώνουμε με όλα τα στοιχεία: *Η παραπομπή από τον τάδε, σ. []*. Για εντός του κειμένου

παραπομπές γράφουμε: βλ. εδώ, σ. []. Όταν παραπέμπουμε σε ποιητικό κείμενο, βάζουμε στο σημείο τομής των στίχων την μπάρα (/) και στην αλλαγή στροφής τη διπλή μπάρα (//). Σε περίπτωση υποσημείωσης ή παραπομπής σε κείμενο πολυτονικό, διατηρούμε τον τονισμό του —στις εργασίες όμως δεχόμαστε το μονοτονικό. Για σύντμηση τίτλου εντύπου γράφουμε μετά την πρώτη αναγραφή του: (στο εξής: []).

Στα περιοδικά σημειώνουμε πάντοτε τον αριθμό τεύχους —κάποτε (όταν είναι δύσκολο να εντοπιστεί βιβλιογραφικά) τον τόπο έκδοσης—, τη χρονολογία ή την εποχή και κατόπιν τη σελιδαρίθμηση. Στις εφημερίδες δεν σημειώνουμε τον αριθμό φύλλου και τη σελιδαρίθμηση, αλλά την ημερομηνία / χρονολογία, και τον τόπο έκδοσης (εφόσον δεν είναι σαφής). Όταν η αρίθμηση των τόμων είναι λατινική (LX) ή ελληνική (Ξ'), τότε τη μεταγράφουμε σε αραβική (60). Σε περιοδικό που μετράει τα τεύχη του με έτη, παραπέμπουμε στα έτη· αν αριθμεί και με έτη και με τόμους, κρατάμε την αρίθμηση των τόμων. Όταν παραπέμπουμε σε όλη την έκταση ενός περιοδικού, τότε δεν βάζουμε σελιδαρίθμηση. Όταν πρόκειται για ανατύπωση ή ανάτυπο από τόμο ενός περιοδικού, τότε το σημειώνουμε (ανατύπωση / ανάτυπο από). Στις εγκυκλοπαίδειες και στα εγκυκλοπαιδικά λεξικά παραπέμπουμε στο λήμμα, με το ονοματεπώνυμο να χωρίζεται με κόμμα μέσα σε εισαγωγικά («Λύτρας, Νικηφόρος»), στον τόμο, στον χρόνο έκδοσης και στη σελιδαρίθμηση. Στα πρακτικά των συνεδρίων θα πρέπει, μετά τον τίτλο τους, να φαίνονται ο τόπος και ο χρόνος διεξαγωγής τους.

Σε περίπτωση που απουσιάζει το ονοματεπώνυμο του συγγραφέα ή τα ονοματεπώνυμα των συγγραφέων από την παραπομπή μας, προχωρούμε απευθείας στην πρώτη λέξη του τίτλου του εντύπου (ή στο ίδρυμα που το εξέδωσε)· όταν λείπουν ο τόπος και ο χρόνος έκδοσης, τότε βάζουμε τις συντομογραφίες χ.τ. και χ.χ. —αν τους συνάγουμε, τότε τους βάζουμε σε τετραγωνικές αγκύλες ([]) μετά τα χ.τ. και χ.χ. Τις αναδημοσιεύσεις ή ανατυπώσεις εντύπου τις σημειώνουμε με τις λέξεις αναδημοσίευση ή ανατύπωση,

άνω και κάτω τελεία, και τον χρόνο της αναδημοσίευσης ή ανατύπωσής του.

Στο ίδιο βιβλίο του ο Δημάρατος γράφει, απαισιόδοξος, για τις παραπομπές: «α') γίνονται παραπομπαι εις βιβλία η̄ περιοδικᾱ, ω̄ν εῑνε αδύνατος η̄ δυσχερεστάτη η̄ ανεύρεσις, πολλων̄ δε̄ ο̄ γράφων οῡδε̄ τὸ ἐξώφυλλον εἶδε. β') γίνονται παραπομπαι εις βιβλία συμφώνως πρὸς τὰ εὐρετήρια αὐτῶν. γ') παραπομπαι ἀπάτης διὰ τοῦ προχείρου “πρβλ.” τοῦ παραπέμποντος βεβαίου ὄντος, ὅτι οὐδεις̄ θὰ ἐξελέγξῃ τὴν ἀκρίβειαν τῆς παραπομπῆς. δ') ἐάν τις θελήσῃ νὰ μελετήσῃ τὰ βιβλία εις ἃ γίνονται αἱ παραπομπαῑ θὰ χρειασθῇ πολλὰ ἔτη, ὁπότε εἶναι προτιμότερον νὰ ἀσχοληθῇ καῑ αὐτὸς περὶ τὴν συγγραφὴν ὁμοίου ἔργου. σημειωτέον, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφόντων προσπαθοῦσι διὰ τῶν πολλῶν καῑ συγκεχυμένων παραπομπῶν νὰ τρομοκρατήσωσι τὸν ἀναγνώστην, ὥστε νὰ μὴ ἀποτολήσῃ τις παρόμοιον ἐγχείρημα. οὕτω καῑ ὡς σπουδαῖοι ἐπιστήμονες ἐμφανίζονται καῑ τὴν πώλησιν τοῦ βιβλίου διασφαλίζουν. ε') αἱ παραπομπαῑ συνήθως γίνονται ἀνομοιομόρφως, ἐνίοτε καῑ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἰδίως ὅταν πρόκειται περὶ ἀρχαίων κειμένων. τοῦτο ἀποκαλύπτει τὴν ἐκ διαφόρων ξένων βιβλίων ἀντιγραφὴν τῶν παραπομπῶν, αἵτινες συχνάκις εἶνε καῑ ἐσφαλμένα. ς') ἀντὶ τῶν “πρβλ.” καῑ “βλ.” ὀφείλει ὁ γράφων νὰ παράσχῃ συντομωτάτην περίληψιν τῆς γνώμης τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιῶν ἐντὸς εἰσαγωγικῶν λέξεις καῑ φράσεις αὐτοῦ πρὸς ἀποφυγὴν παρανοήσεως καῑ συγχύσεως. ζ') ὀλίγισται τῶν παραπομπῶν εἶνε ὀρθαῖ ὑπὸ συγγραφοτεχνικὴν ἔποψιν. η') ἐὰν δὲν καθορισθῇ ἐνιαῖος τύπος παραπομπῶν ὁ σημερινὸς κυκεὼν θὰ ἐπιταθῇ»...

Λεζάντες

Οι λεζάντες είναι αναπόσπαστο και οργανικό μέρος μιας εργασίας στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης, στην οποία έχουμε εικόνες. Με τις μικρές αυτές γραμμές κάτω από κάθε εικόνα δίνουμε την ταυτότητά της. Στο ελληνικό Micro-

soft Office Word υπάρχει ειδική επιλογή για τις λεζάντες (Εισαγωγή → Αναφορά → Λεζάντες —βλ. εδώ, σ. 12).

Η λεζάντα μας πρέπει να είναι σύντομη και περιεκτική (εκτός αν πρόκειται για συμπληρωματική του κειμένου λεζάντα [κειμενολεζάντα]), με γράμματα 10 στιγμών και στοίχιση αριστερά ή στο κέντρο. Γράφουμε το ονοματεπώνυμο του καλλιτέχνη σε γενική πτώση, τον τίτλο του έργου με πλάγια (όχι εισαγωγικά), τη χρονολογία του έργου (αν την ξέρουμε —διαφορετικά βάζουμε δύο χρονολογίες [π.χ. 1890-92] ή τη συντομογραφία π. [περίπου]), το υλικό (αν το γνωρίζουμε), τις διαστάσεις και τον κάτοχο (μουσείο, πινακοθήκη, ίδρυμα ή ιδιώτη) —σε περίπτωση που έχει αλλάξει κάτοχο το έργο, τότε βάζουμε τη λέξη άλλοτε και τον πρώην κάτοχο. Το σωστό είναι να αναγράφεται και ο φωτογράφος.

Τις διαστάσεις (πρώτα ύψος, μετά πλάτος) τις δίνουμε σε εκατοστά, όχι σε μέτρα (εκτός αν πρόκειται για μεγάλα έργα) ή σε χιλιοστά (έτσι δίνονται συνήθως στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία τα χαρακτηριστικά για να αποφεύγονται οι δεκαδικοί αριθμοί με τα κόμματα). Προσοχή: Τηρούμε ενιαίο μετρικό σύστημα στις διαστάσεις των έργων και δεν συγχέουμε εκατοστά με μέτρα (σε εκατοστά γράφουμε 50 εκ., σε μέτρα 0,50 μ.). Στα χαρακτηριστικά μετράμε τις διαστάσεις του θέματος, όχι του χαρτιού.

Αν η λεζάντα μας μπαίνει κάτω από φωτογραφία, αρκούν τα στοιχεία της ταυτότητας του προσώπου ή του θέματος, η χρονολογία και η προέλευση της φωτογραφίας αυτής.

Γραμματικά και πραγματολογικά

Προϋποτίθεται ότι όποια ή όποιος καταπιάνεται με την εκπόνηση μιας εργασίας στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης γνωρίζει πολύ καλά την ελληνική γλώσσα, διακρίνοντας απαραίτητως το επιστημονικό από το (ψευτο-)λογοτεχνικό ύφος. Αναγνωρίζει τα βασικά σημεία στίξεως και έχει απομωώσει τους πρωταρχικούς κανόνες γραμματικής-συντακτικού της νεοελληνικής γλώσσας. Ξέρει ότι, όταν γράφουμε σε κειμενογράφο (π.χ. Microsoft Office Word), αφήνουμε ένα

κενό μετά —ποτέ πριν— από κάθε σημείο στίξεως (κόμμα, τελεία, άνω τελεία, κ.λπ.). Στην ενότητα αυτή επισημαίνουμε γράμματικά και πραγματολογικά στοιχεία.

Γράφονται με μία λέξη: *απαρχής, απεναντίας, απευθείας, αφενός, αφετέρου, αφότου, διαμιάς, ειδάλως, ειδημή, ενόσω, εντούτοις, εξαιτίας, εξάλλου, εξαρχής, εξίσου, εξολοκλήρου, επικεφαλής (του επικεφαλής, τον επικεφαλής, οι επικεφαλής, των επικεφαλής, τους επικεφαλής), επιμέρους, επιπλέον, επιτέλους, επιτόπου, εφάπαξ, εφεξής, εφόσον, καθαυτό, καθεξής, καθετί, καθόσον, καθότι, καθωσπρέπει, καληώρα, καταγής, καταμεσής, καταπρόσωπο, κατεξοχήν, κατευθείαν, μεμιάς, μολαταύτα, μολοντούτο, ολημέρα, οληνύχτα, ολωσδιόλου, οποτεδήποτε, οπουδήποτε, οπωσδήποτε, παρότι [και παρ' ότι], προπαντός, προπάντων, τώντι, υπόψιν[ψη], ωστόσο, ωστόσο (αλλά: εις το επανιδείν, εν ανάγκη, εν γένει, εν πάση περιπτώσει, εν σχέσει, εν τω μεταξύ, επί θητεία, επί θύραις, επί ίσοις όροις, επί λέξει, επί μακρόν, επί ματαίω, επί τα ίχνη, επί τη βάσει, επί τη ευκαιρία, επ' ουδενί, καθ' οδόν, καθ' όλα, καθ' ύψος, κατά φύσιν[ση], κατ' αρχάς, κατ' αρχήν, κατ' επιλογή[ν], κατ' έτος, κατ' όνομα, κατ' ουσίαν, μετά χαράς, παρ' ολίγον, παρά ταύτα, παρά τρίχα, παρά τω πρωθυπουργώ, παρά φύσιν[ση], παρ' ελπίδα, παρ' όλο, καλώς την / τον, τέλος πάντων)*· τα αριθμητικά από το δεκατρία έως το δεκαεννέα.

Γράφονται με κεφαλαίο το αρχικό γράμμα: 1) τα εθνικά ονόματα: *Έλληνας, Γερμανός*, οι φυλές και τα φύλα: *Πυγμαίος* —αλλά τα παράγωγα επίθετα των εθνικών γράφονται με μικρά: *ελληνικός, γερμανικός*, όπως και το *πυγμαίος*, όταν χαρακτηρίζει το μικρό ύψος κάποιου· 2) τα ονόματα γιορτών: *Πάσχα, Πρωτομαγιά*· 3) οι λέξεις: *Άγιο Πνεύμα, Πανάγαθος, Θεία Πρόνοια, Μεγαλόχαρη*, κ.τ.δ· 4) τα ονόματα ναών και λατρευτικών κτισμάτων: η *Προυσιώτισσα*, ο *Πανάγιος Τάφος*· 5) τα ξενικά επώνυμα με τα *βαν / φαν*, ντε, ντι, φον, χερ στην αρχή τους: ο *Ντε Κίρικιο* (αλλά: ο *Τζόρτζο* ντε *Κίρικιο*)· 6) οι τίτλοι καλλιτεχνικών έργων: η *Κοιμωμένη του Χαλεπά*· 7) οι τίτλοι εφημερίδων και περιοδικών (εκτός αν ο λογότυπός τους είναι με μικρά):

Η Καθημερινή, Τα Νέα, Η εποχή, η λέξη, θεματα χωρου+ τεχνών, —αλλά: το άρθρο του «Βήματος» 8) οι επιστήμες: Ιστορία της Τέχνης (αλλά: ιστορικός της τέχνης, ιατρική επιστήμη)· 9) οι σχολές και τα τμήματα: Φιλοσοφική, Ιστορικό - Αρχαιολογικό (αλλά: η σχολή ζωγραφικής του Παρθένη)· 10) τα υπουργεία, οι διοικητικοί και άλλοι φορείς, τα πανεπιστήμια, οι σύλλογοι: Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (αλλά: σπουδάζει στο πανεπιστήμιο)· 11) οι τίτλοι ηγετών κρατών χωρίς το όνομά τους: ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας (αλλά: ο δήμαρχος Αθηναίων Νικήτας Κακλαμάνης).

Γράφονται με μικρό το αρχικό γράμμα: 1) τα επίθετα που σημαίνουν οπαδούς θρησκευμάτων: χριστιανός, μωαμεθανός (εξαιρείται το Εβραίος, γιατί δηλώνει και έθνος), χριστιανικός, κ.τ.ό.· β) ο καραγκιόζης, όταν σημαίνει το γελοίο πρόσωπο· γ) τα ονόματα φυλών και φύλων που λειτουργούν ως επίθετα: βλάχος.

Το τελικό ν διατηρείται: 1) στο άρθρο τον, την σε ονόματα (τον Γιάννη, την Δήμητρα)· 2) στο αριθμητικό έναν, στην τριτοπρόσωπη προσωπική αντωνυμία την, τον, και στα άκλιτα δεν και μην μπροστά από φωνήεν ή στιγμιαίο και διπλό σύμφωνο (κ, π, τ, γκ, μπ, ντ, τσ, τζ, ξ, ψ): έναν ξένο, τον πούλησε, δεν μπορώ, μην τσακώνεσαι (αλλά: οι μη καπνίζοντες)· 3) στο άκλιτο σαν: σαν θάλασσα· 4) χάριν ευφωνίας: στάθηκε λίγη ώρα· 5) στις λόγιες φράσεις: Αδύνατον να το δεχθώ.

Τα ονοματεπώνυμα των ξένων εικαστικών καλλιτεχνών το σωστό είναι να γράφονται στη γλώσσα τους και να μη μεταγράφονται ηχητικά στην ελληνική γλώσσα: Tiziano και όχι Τισιανός (!), Raffaello και όχι Ραφαήλ, Picasso και όχι Πικάσο ή Πικασό, κ.ο.κ. —διαφορετικά, πολύ πιθανόν είναι να προφέρουμε τον Ingres (Ενγκρο) σαν Ινγκρο και Ινγκρες (!).

Τα εισαγωγικά που χρησιμοποιούμε στα παραθέματα πρέπει να είναι τα ελληνικά (« »), εκτός από την περίπτωση που πρέπει να βάλουμε εισαγωγικά μέσα στα εισαγωγικά, οπότε βάζουμε τα λεγόμενα «αγγλικά εισαγωγικά».

ενώ το σωστότερο είναι να λέγονται «διπλά κόμματα (“ ”)»: «Τον ρώτησε: “Θα έρθεις;”». Η τελεία, η άνω τελεία και το κόμμα σημειώνονται έξω από τα εισαγωγικά, ενώ το ερωτηματικό και το θαυμαστικό μπαίνουν μέσα στα εισαγωγικά (εκτός αν δεν είναι του κειμένου τους). Μέσα σε εισαγωγικά, εκτός από τα παραθέματα, μπορούν να μπουν σε κόμματα μικρές παρενθετικές φράσεις («Έλα, είπε, αν νομίζεις»), χωρίς να κλείνουν τα εισαγωγικά πριν από τις φράσεις, για να ανοίξουν πάλι. Όταν το κείμενο των εισαγωγικών συνεχίζεται σε νέα παράγραφο, σημειώνουμε πάλι τα εισαγωγικά τέλους (»), ενώ η προηγούμενη παράγραφος κλείνει χωρίς εισαγωγικά. Η τελεία μπαίνει μέσα στις παρενθέσεις και στα εισαγωγικά, αν η πρόταση αρχίζει με κεφαλαίο· διαφορετικά, μπαίνει κανονικά έξω.

Η μεγάλη παύλα (—), που χρησιμοποιείται στον διάλογο για να δηλωθεί η αλλαγή του ομιλούντος προσώπου ή για να δείξει την αντίθεση των προηγούμενων από τα επόμενα ή συνηθέστερα ως διπλή παρενθετική, είναι διαφορετική από το ενωτικό ή τη συνέχεια (-) και τη μεσαία παύλα (—), που μπαίνει ως διαχωριστική και σε μικρού πλάτους κείμενα. Τη μεγάλη παύλα τη βρίσκουμε στο Microsoft Office Word από την επιλογή Εισαγωγή → Σύμβολο (βλ. εδώ, σ. 12).

Το άγω και τα σύνθετά του (διάγω, διεξάγω, εισάγω, εξάγω, παράγω, προάγω, προσάγω, συνάγω, υπάγω, κ.λπ.) σχηματίζουν τον τύπο τους σε -ήγε και -άγει στους εξακολουθητικούς χρόνους —στον ενεστώτα, στον παρατατικό και στον εξακολουθητικό μέλλοντα— (διάγει βίο ήρεμο [= διαρκώς τώρα], διήγε βίο ήρεμο [= διαρκώς τότε], θα διάγει βίο ήρεμο [= διαρκώς στο μέλλον], ενώ ο τύπος τους γίνεται -ήγαγε και -αγάγει στους στιγμιαίους χρόνους —στον αόριστο και στον στιγμιαίο μέλλοντα— (διήγαγε βίο ήρεμο [= κάποια στιγμή στο παρελθόν], θα διαγάγει βίο ήρεμο [= κάποια στιγμή στο μέλλον]). Στον παρακείμενο, υπερσυντέλικο και στον συντελεσμένο μέλλοντα (έχω, είχα, θα έχω) ισχύει ο τύπος με το -αγάγει (έχει, είχε, θα έχει διαγάγει —όχι διάγει— βίον ήρεμο [=κάποια στιγμή στο παρελθόν]).

Το βάλλω και τα πολλαπλά σύνθετά του (αμφιβάλλω, αναβάλλω, αντιπαρβαβάλλω, αποβάλλω, διαβάλλω, εισβάλλω, εκβάλλω, επιβάλλω, καταβάλλω, μεταβάλλω, παραβάλλω, παρεμβάλλω, περιβάλλω, προβάλλω, προσβάλλω, συμβάλλω, υπερβάλλω, υποβάλλω, κ.λπ.) γράφονται με δύο λλ στους εξακολουθητικούς χρόνους (αμφιβάλλω για το δίκιο σου [= διαρκώς τώρα], αμφέβαλλα για το δίκιο σου [= διαρκώς τότε], θα αμφιβάλλω για το δίκιο σου [= διαρκώς στο μέλλον]). Με ένα λ γράφονται τα σύνθετα στους στιγμιαίους χρόνους (αμφέβαλα για το δίκιο σου [= κάποια μόνο στιγμή στο παρελθόν], θα αμφιβάλω για το δίκιο σου [= κάποια στιγμή στο μέλλον]).

Η εσωτερική αύξηση μερικών λόγιων ρημάτων διατηρείται όταν τονίζεται: εγκρίνω - ενέκρινα (αλλά: εγκρίναμε), εκφράζω - εξέφραξα (αλλά: εκφράξαμε), εμπνέω - ενέπνεα (αλλά: εμπνέαμε), συμβαίνει - συνέβη.

Διακρίνουμε το ως (για πραγματικό γεγονός) από το σαν (για παρομοίωση): υπηρετεί ως καθηγητής - πέθανε σαν παλληκάρι. Γράφουμε ό,τι (αλλά: οτιδήποτε).

Άλλο άμεσα (απευθείας) και άλλο αμέσως (χωρίς καθυστέρηση). Άλλο έκτακτα (πολύ όμορφα) και άλλο εκτάκτως (ξαφνικά). Άλλο ενδεχόμενα (τα πιθανά) και άλλο ενδεχομένως (ίσως). Άλλο κατ' αρχήν (βασικά) και άλλο κατ' αρχάς (αρχικά). Άλλο πιθανά (τα ενδεχόμενα) και άλλο πιθανόν (ίσως). Άλλο τέλεια (με τελειότητα) και άλλο τελείως (εντελώς).

Πρέπει να γράφουμε (και να λέμε σε ορισμένα): ανεβάζεται (από κάποιον / κάποιους) και όχι: ανεβαίνει (μόνο του) ένα θεατρικό έργο, Βόρεια Αμερική (αφού πρόκειται για χώρα) —αλλά: βόρεια Αφρική (αφού πρόκειται για μέρος της Αφρικής)—, διδιάστατος / τριδιάστατος και όχι: δισδιάστατος / τρισδιάστατος (αφού δεν πρόκειται για τα επιρρήματα δις και τρις, αλλά για τα αριθμητικά δύο και τρεις), διώροφος /

τριώροφος / τετραώροφος, κ.ο.κ., και όχι: διόροφος / τριόροφος / τετραόροφος, κ.ο.κ., εγκυκλοπαιδεία και όχι: εγκυκλοπαιδεία, ελληνο-τουρκικός και όχι: ελληνο-τουρκικός πόλεμος του 1897 (αφού πρόκειται για πόλεμο, αντιπαράθεση, που τη δηλώνει η μεσαία παύλα), ετερόκλητος και όχι: ετερόκλητος, μη διαπραγματεύσιμος και όχι: αδιαπραγμάτευτος, όλων όσοι και όχι: όλων όσων, τόσο πολύς και όχι: τόσος πολύς, ψυχική κατάσταση (σωστότερα διάθεση) και όχι: ψυχολογική κατάσταση (διάθεση).

Οι τετραψήφιοι αριθμοί δεν χωρίζονται (παρά μόνον αν δηλώνουν διαστάσεις): το σωστό είναι 1965 ευρώ —όχι: 1.965 ευρώ (αλλά: 54,36 μ.).

Στη γλώσσα μας δεν χρειάζεται να γράφουμε και να λέμε: γύρω από το θέμα, πάνω σε αυτό το ζήτημα, μέσα από τον διάλογο, κάτω από την επίδραση, κ.ο.κ., αλλά: για το θέμα, ως προς το ζήτημα, χάρη στον διάλογο, υπό την επίδραση· ούτε: πέρα από αυτό, θέλω να προσθέσω, αλλά: εκτός αυτού, θέλω να προσθέσω.

Ποτέ δεν αρχίζει στη γλώσσα μας πρόταση με αναφορικές αντωνυμίες (ο οποίος, που), όπως και δεν μπαίνει μία δευτερεύουσα πρόταση (αιτιολογική, χρονική, κ.ο.κ.) χωρίς να προηγείται κύρια. Δεν λέμε και δεν γράφουμε: Ο οποίος ήταν στρατηγός, αλλά: Ο Μακρουγιάννης, ο οποίος ήταν στρατηγός· ή: Επειδή ο Rubens υπήρξε σημαντικός καλλιτέχνης της εποχής του Μπαρόκ (αλλά: Μνημονεύουμε τον Rubens, επειδή υπήρξε σημαντικός καλλιτέχνης της εποχής του Μπαρόκ).

Είναι γαλλισμός, επιρροή δηλαδή της γαλλικής γλώσσας, να λέμε ή/και να γράφουμε: ήταν ο Henri de Toulouse-Lautrec που καθιέρωσε την τεχνική της χρωμολιθογραφίας τον 19ον αιώνα —το σωστό είναι: ο Henri de Toulouse-Lautrec ήταν εκείνος που καθιέρωσε την τεχνική της χρωμολιθογραφίας τον 19ον αιώνα ή: την τεχνική της χρωμολιθογραφίας τον 19ον αιώνα καθιέρωσε ο Henri de Toulouse-Lautrec.

Στην ελληνική γλώσσα πρέπει να αποφεύγουμε τη γενική πτώση των ουσιαστικών σε συνεχόμενο λόγο (στο πλαίσιο της ανάπτυξης της σύγχρονης ψηφιακής εικόνας των ηλεκτρονικών μέσων της εποχής μας) —ας λέμε ή ας γράφουμε ρήματα: καθώς αναπτύσσεται η σύγχρονη ψηφιακή εικόνα στα ηλεκτρονικά μέσα της εποχής μας.

Σε παρατακτική σύνταξη δύο ή περισσότερων προτάσεων (με το και) οι χρόνοι πρέπει να συμφωνούν μεταξύ τους, να είναι ίδιοι (παρατατικός - παρατατικός, όχι παρατατικός - ενεστώτας). Δεν λέμε και δεν γράφουμε: *Επιβεβαίωσε τον ιδεολογικό προσανατολισμό του νεαρού βασιλείου και προαγγέλλει το νεοκλασικιστικό του πρόγραμμα* — αλλά: *Επιβεβαίωσε τον ιδεολογικό προσανατολισμό του νεαρού βασιλείου και προανήγγελλε το νεοκλασικιστικό του πρόγραμμα*.

Τα λόγια επίθετα σε -ής σχηματίζουν τη γενική ενικού και στα τρία γένη τους σε -ους: του / της / του διεθνούς, ομοιογενούς, ευμεγέθους.

Τα επίθετα σε -ης και σε -ων ανεβάζουν τον τόνο τους στο ουδέτερο στην προπαραλήγουσα: το *αύταρκες*, το *έλασσον*, το *ευμέγεθες* (αλλά: το *φιλοθεάμον*). Τα επίθετα σε -ής που δηλώνουν χρώμα κλίνονται: το *πορτοκαλί φόρεμα*, του *πορτοκαλιού φορέματος*, κ.ο.κ.

Πρέπει να γράφουμε (και να λέμε σε ορισμένα): *αλαζονεία*, *αμοιβή* (αλλά: *αμείβω*), *ανενημέρωτος*, *αντικρίζω*, *απ' ό,τι* (αλλά: *παρότι*), *αρχαιοκαπηλία* (αλλά: *καπηλεία*), *αρχαιολατρία* (αλλά: *λατρεία*), *διά*, *διακεκομμένος*, *διαρρέει* / *διαχέεται* η *είδηση* —όχι: *διαρρέει* / *διαχέει* την *είδηση* ο *υπουργός*—, *διαφορά* —όχι: *διένεξη*—, *εγκεκριμένος*, *εισιτήριο*, *εκ των ων ουκ άνευ*, *έλλειμμα*, *οι εξής* —όχι: *οι εξείς*—, *εξπρεσιονισμός*, *επεισόδιο*, *επηρεάζω*, *επί τούτω*, *Ευριπίδης*, *Ευρυδίκη*, *ιμπρεσιονισμός*, *καθένας* / *καθεμία* ή *καθεμιά* / *καθένα*, *καμένος* (αλλά: *βαμμένος*), *καμιά* ή *καμιά*, *κατακρίνω* —όχι: *επικρίνω*—, *καταχώριση*, *κτήριο* —όχι: *κτίριο* (θα γράφαμε και θα λέγαμε *κτιστήριο* (!), αν η ρίζα του ήταν από το ρήμα *κτίζω*)—, *κυκλοφορείται* το *βιβλίο* —όχι: *κυκλοφορεί*—, *λεξικρατία* —όχι: *βερμπαλισμός*—, *ορείχαλκος* —όχι: *μπρούντζος*—, *παρεισφρέω*,

παρεμπιπτόντως, πλατειάζω, πληροί, ποικίλλω (αλλά: ποι-
κιλία), πόσω μάλλον, προσάρτηση, πρωτοπορία (αλλά: πο-
ρεία), πωρόλιθος, σιντριβάνι, σουρεαλισμός, συγκεκριμένος,
συγκρητισμός, τιθασεύω, τυπολατρία, υδρορροή —όχι:
υδρορροή—, υποβολιμαίος, υπερρεαλισμός, ως επί το πο-
λύ —όχι: ως επί το πλείστον. Πρέπει να γράφουμε και να
λέμε: μεγέθυνση, μεγεθυμένος, σμίκρυνση, σμικρυσμένος
—όχι: μεγένθυση, μεγενθυμένος, σμίκρυση, σμικρυσμένος.

Προσοχή στην κατάχρηση των κομμάτων: δεν βά-
ζουμε κόμματα οπουδήποτε, και κυρίως δεν χωρίζουμε
τα ουσιαστικά από τα ρήματα και τα κατηγορούμενα
(*Ο Καπουα, υπήρξε, γλύπτης, του 19ου αιώνα*).

Για σελιδαρίθμηση προλόγων, και παλιότερα για εκτεταμέ-
νες υποδιαίρεσεις κεφαλαίων, χρησιμοποιούνται ενίοτε λα-
τινικοί αριθμοί, ειδικά της πρώτης δεκάδας —διαφορετικά,
ενδέχεται να υπάρξουν λάθη στην ανάγνωση:

Αραβικά ψηφία	Λατινικοί αριθμοί	Αραβικά ψηφία	Λατινικοί αριθμοί
1	I	17	XVII
2	II	18	XVIII
3	III	19	XIX
4	IV	20	XX
5	V	21	XXI
6	VI	30	XXX
7	VII	40	XL
8	VIII	50	L
9	IX	60	LX
10	X	70	LXX
11	XI	80	LXXX
12	XII	90	XC
13	XIII	100	C
14	XIV	200	CC
15	XV	500	D
16	XVI	1000	M

Ειδικότερα, στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης πρέπει να γράφουμε (και να λέμε σε ορισμένες περιπτώσεις): *απαθανατίζω* (κάνω κάποιον, κάποια ή κάτι αθάνατο) —όχι: *αποθανατίζω* (εξουθενώνω μέχρι θανάτου κάποιον, κάποια ή κάτι!)· *όσον αφορά* —όχι: *ως αναφορά* (!)· *προσιωνίζεται* —όχι: *προσιωνίζει*· *πυραμιδοειδής* (από την πυραμίδα) —όχι: *πυραμοειδής* (!). Δεν λέμε και δεν γράφουμε: *οι Στήλες του Ολυμπίου Διός*, σαν να πρόκειται για όρθιες πλάκες —το σωστό είναι: *οι Στύλοι του Ολυμπίου Διός*, δηλαδή οι κίονες, οι κολόνες· στην εργασία μας δεν *διαπραγματευόμαστε*, αφού δεν *συνεννοούμαστε* για να λύσουμε καμιά διαφορά —το σωστό είναι: *πραγματευόμαστε*, δηλαδή *εξετάζουμε λεπτομερώς, αναλύουμε σε πλάτος*. Αποφεύγουμε τη λέξη *φιγούρα* —γράφουμε: *μορφή*. Αποφεύγουμε τα τεχνητά ουσιαστικά με δεύτερο συνθετικό το *-ποίηση*: *αποσπασματικοποίηση* (την αντικαθιστούμε με τη λέξη *αποσπασματικότητα*), *μουσικοποίηση* (την αντικαθιστούμε με τη λέξη *μουσικότητα*). Για τις διαστάσεις των έργων γράφουμε το σύμβολο \times (Εισαγωγή \rightarrow Σύμβολο) με ένα κενό ανάμεσα στους αριθμούς (30×50), και όχι το γράμμα *X / χ*. Τους αιώνες δεν τους γράφουμε με το *-ος* πάνω (19^{ος}), αλλά κανονικά κάτω (1905). Οι τίτλοι των έργων γράφονται με μικρά γράμματα, εκτός από τα ονόματα. Καλό θα είναι δίπλα στα ονοματεπώνυμα που αναφέρουμε στην εργασία μας να βάζουμε σε παρενθέσεις τις χρονολογίες γεννήσεως (ή και θανάτου) των προσώπων, προκειμένου να τα εντάσσουμε στον χρόνο.

Και μερικά πραγματολογικά λάθη στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης, τα πιο πολλά από τα οποία τα βρίσκουμε σε άρθρο του επιμελητή εκδόσεων και μεταφραστή Ανδρέα Παππά (γ. 1950) στην εφ. *Το Βήμα* το 2004.

Ο σωστός τίτλος του ζωγραφικού έργου του Rembrandt (1606-1669) *Η νυχτερινή περίπολος* είναι *Η έξοδος του λόχου τυφεκιοφόρων του λοχαγού Frans Banning Cocq* (1642, Rijksmuseum, Άμστερνταμ), καθώς το έργο απεικονίζει έναν λόχο πολιτοφυλακής, ο οποίος ετοιμάζεται να παρελάσει

θριαμβικά στους δρόμους του Άμστερνταμ και όχι να κάνει νυχτερινή περιπόλο.

Οι ζωγραφικοί πίνακες *Γυμνή Μάγια* (1797-1800, Πράδο, Μαδρίτη) και *Ντυμένη Μάγια* (1800-03, Πράδο, Μαδρίτη) του Goya (1746-1828), δεν απεικονίζουν γυναίκες που ονομάζονταν έτσι, αλλά γυναίκες ελευθεριάζουσες (*majas*). Άρα ο σωστός τίτλος των έργων είναι *Γυμνή μάχα* (*maja desnuda*) και *Ντυμένη μάχα* (*maja vestida*).

Ο σημαντικός πίνακας του Ingres (1780-1867) *Τουρκικό λουτρό* (*Le bain turc*, 1862, Λούβρο, Παρίσι) θα πρέπει να αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα ως *Χαμάμ*, το είδος του λουτρού που επιχωριάζει στην Ανατολή και στο οποίο εναλλάσσεται η θερμή με την ψυχρή θερμοκρασία σε χώρους δωματίων.

Το ζωγραφικό έργο του Manet (1832-1883) *Πρόγευμα στη χλόη* (1863, Λούβρο, Παρίσι) πρέπει να μεταφράζεται *Γεύμα στη χλόη*, αφού δεν πρόκειται για *Petit déjeuner* (πρόγευμα), αλλά για ένα *Déjeuner* (γεύμα) *sur l'herbe*.

Ο γνωστός πίνακας του Picasso (1881-1973) *Οι δεσποινίδες της Αβινιόν* (1907, Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Νέα Υόρκη) δεν απεικονίζει δεσποινίδες που κατάγονται ή ζουν στη γαλλική πόλη Αβινιόν. Το θέμα του είναι Τα «κορίτσια» της οδού Αβινιόν, οι νεαρές ιερόδουλες, τις οποίες είχε προφανώς επισκεφτεί ο ζωγράφος σε οίκο ανοχής στην Ανινυό, περιοχή της Βαρκελώνης. Αλλά και η *Guernica* —βασική πόλη που βομβαρδίστηκε και καταστράφηκε από γερμανικά αεροπλάνα, τα οποία πολέμουςαν στην υπηρεσία του φασίστα στρατηγού Franco, με 1645 νεκρούς και 889 τραυματίες, στις 27 Απριλίου 1937, κατά τον εμφύλιο πόλεμο—, θρυλική εικόνα του ίδιου καλλιτέχνη, δεν προφέρεται στην ελληνική γλώσσα *Γκουέρνικα*, *μα Γκερνίκα*.

Δεν υπάρχει επιστήμη της *Εμβληματολογίας*, όπως γράφεται σε μεταφρασμένο στην ελληνική γλώσσα θεωρητικό βιβλίο *Ιστορίας της Τέχνης* —το σωστό είναι επιστήμη της *Εραλδικής*, που μελετά τα οικόσημα. Στο ίδιο βιβλίο αναφέρεται πόλη *Antwerpen* —πρόκειται για την Αμβέρσα...

Διόρθωση - Επιμέλεια

Η διόρθωση και η επιμέλεια μιας εργασίας είναι πράξεις θεμελιώδους σημασίας για την ποιότητά της. Ως έργο ανθρώπου, το κείμενο της εργασίας υπόκειται σε λάθη, αβλεπτήματα γραμματικά και συντακτικά, αλλά και σφάλματα εκφραστικά ή εννοιολογικά, που χρειάζεται να τα διορθώσει και να τα επιμεληθεί κάποιος.

Τη διόρθωση και την επιμέλεια μιας εργασίας πρέπει να τις κάνει πολύ προσεκτικά ο συντάκτης της. Εμείς που γράφουμε, δεν βλέπουμε, και προσπερνάμε τα λάθη μας. Ας δίνουμε το κείμενό μας και σε κάποιον άλλον να το διαβάσει. Παλιότερα, στο τέλος των βιβλίων τυπωνόταν μια σελίδα με *παροράματα (errata)* ή *διορθωτέα* —ένδειξη σεβασμού προς τον αναγνώστη—, η οποία δυστυχώς έχει πλέον καταργηθεί, και τα λάθη παραμένουν... Συνήθως, αφού ολοκληρώσουμε την εργασία μας και αποστασιοποιηθούμε, βλέπουμε τι λείπει ή ποια λάθη έχουμε κάνει...

Τα διορθωτικά σύμβολα, που ποικίλλουν σε κάθε χώρα, μπαίνουν πάνω στις σελίδες των δοκιμίων, δηλαδή των τριών τουλάχιστον διορθωτικών φάσεων του κειμένου που δικαιούται να πάρει ο συγγραφέας για να ελέγξει.

Το ελληνικό Microsoft Office Word έχει αυτόματη διόρθωση, με μια κόκκινη οδοντωτή γραμμή κάτω από τη λανθασμένη γραφή. Όμως για τον τρόπο που διορθώνουμε έντυπα υπάρχει ειδική σημειογραφία, την οποία δείχνουμε και επεξηγούμε παραπλεύρως (σ. 43).

Υποστήριξη - Παρουσίαση

Την εργασία μας δεν την ολοκληρώνουμε με το κείμενο που παραδίδουμε. Υπολείπεται η υποστήριξή της, η οποία είναι προφορική. Ως εκ τούτου, πρέπει να μπορούμε να την αναδείξουμε κατά την παρουσίασή της, η οποία είθισται πλέον να γίνεται με το πρόγραμμα PowerPoint της Microsoft Office. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα σε μια εργασία στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης δεν θα πρέπει να χρησιμοποι-

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΔΙΟΡΘΩΣΕΩΝ ΔΟΚΙΜΙΟΥ

άντικατάσταση γράμματος	[...] Καί ό κ. Κ. άφηγήθηκε τούτη δώ	φ
αφαίρεση γράμματος	τήν Ιστοφρία:	ε
άντικατάσταση γραμμάτων	Στό σπίτι τού Κ. Έγχε, πού έρχε	κ ι
προσθήκη γραμμάτων	μάθει νά λέξ' όχι, ήρθε μιά μέρα, Ιόν	ει τ
προσθήκη λέξης	καιρό παρανομίας, ένας πράκτο-	τ'ή
ένωση λέξης	ρας και τού παρουσίασε ένα χαρτί	(δ)
χωρισμός λέξεων	πού τ'είχαν εκδώσει αυτοί πού κυ-	κ
προσθήκη πνεύματος	ριαρχούσαν στην πόλη. Ετούτο τό	ε
άλλαγή τύπου γραμμάτων	χαρτί έλεγε ότι <u>στόν πράκτορα αυτόν</u>	ορθια
κανονική αράωση	θ'άνηκεκάθεσπίτι(δοπο)θάπατούσε	< κανον. αραίωση
προσθήκη κόμματος	τό πόδι του τό ίδιο και κάθε φαγητό	ε
διόρθωση μέ διασάφηση	πού θά ζητούσε. Θάπρεπε άκόμα νά	ε' (θά 'ηρησε)
αφαίρεση κόμματος	τόν ύπηρετεί, και κάθε άνθρωπος πού	ε
χωρισμός παραγράφων	θ' άντάμωνα. Ό πράκτορας κάθισε	β
άντιμετάθεση γραμμάτων	σε μιά καρέκλα, ζήτησε φαγητό, πλύ-	Ητη
άντιμετάθεση λέξεων α'	θηκε, <u>και πλάγιασε</u> , προτού κοιμηθεί	ν
άντιμετάθεση λέξεων β'	ρώτησε τόν κ. Έγχε <u>μέτ</u> στόν τοίχο	
άλλαγή μεγέθους γραμμάτων	<u>τό πρόσωπο</u> : <u>θά μέ ύπηρετεί;</u>	υ ιι'
προσθήκη διασείας, ψιλής-όξείας	Ο κ. Έγχε τόν σκέπασε μέ την	ε' μ'
αφαίρεση λέξης	κουβέρτα, έδιωξε <u>τις</u> τίς μύγες, κάθισε	Ηε
μερική άντικατάσταση λέξης	δίπλα στό <u>πρετοφύλι</u> του, <u>κι</u> <u>όπως</u>	Ηροσκεφά αι
άντιμετάθεση λέξεων γ'	τόν υπάκουσε <u>τή μέρα εκείνη</u> άλλα	
προσθήκη τελείας, κόμματος	έφτά χρόνια "Ότι κι άν έκανε όμως	ε ε
προσθήκη κεμμένου	δέν τού 'πε ποτέ <u>μιά λέξη</u>	του
ένωση παραγράφων	Σάν πέρασαν τά έφτά χρόνια κι	
άντικατάστ. κακοτυπ. γράμμ.	ό πράκτορας χόντφαινε άπ' τό πολύ	ρ
ακύρωση διόρθωσης	φαί, τόν ύπνο και τίς <u>διατονές</u> - πέθα-	ε
άντικατάστ. πεζού γράμμ. μέ κεφαλ.	νε. Ό κ. έγχε τόν τύλιξε τότε στην	ε
πύκνωση στίχων	☺	☺
αράωση στίχων	ξεφτισμένη κουβέρτα, τόν έσυρε <u>έξω</u>	κ
διόρθωση συλλαβισμού	άπό τό σπίτι, έπλυνε τό στρώμα, άρ-	ε
εύθυγράμμιση κάθετη α'	<u>πρισε</u> τούς τοίχους, άνάσανε βαθιά	ε
εύθυγράμμιση κάθετη β'	<u>κι</u> άποκρίθηκε: "Όχι.	ε
εύθυγράμμιση κάθετη γ'	Ίστορίες τού κ. Κόννερ	ε

είται ως υποκατάστατο του κειμένου, όπως συμβαίνει σε οικονομοτεχνικές παρουσιάσεις· ως το χρησιμοποιούμε μόνο για εικόνες, οπότε επιλέγουμε Εισαγωγή → Εικόνα → Από αρχείο (το αρχείο που έχουμε προηγουμένως αποθηκεύσει την εικόνα μας). Μπορούμε να διαλέξουμε και τον τρόπο παρουσίασης, επιλέγοντας Μορφή → Σχεδίαση διαφανειών. Για την προβολή της εργασίας μας μπορούμε να επιλέξουμε Προβολή, Κανονική προβολή, Ταξινόμηση διαφανειών, Προβολή παρουσίασης (γίνεται και με το πλήκτρο F5), Σελίδα σημειώσεων.

Η φοιτήτρια ή ο φοιτητής που παρουσιάζει την εργασία του μεταβάλλεται για λίγο σε ηθοποιό που απαγγέλλει. Οφείλει να προσέχει την εκφορά του λόγου του, αλλά και τον ρυθμό της ανάγνωσης και την άρθρωσή του, τον τόνο και την ένταση της φωνής του (όχι «μέσα από τα δόντια»), τη χροιά, το χρώμα, των φράσεών του ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Προσοχή στην ταχυγλωσσία, τη βιαστική ομιλία, στην οποία η μία συλλαβή πηδάει την άλλη, ενώ παραλείπονται ολόκληρες συλλαβές ή ακόμα και λέξεις. Κανονικά, η παρουσίαση μιας εργασίας είναι προφορική δοκιμασία: δεν στηρίζεται στο κείμενο, παρά μόνο βοηθητικά, επικουρικά, στα κύρια σημεία του.

Προσοχή: Στην παρουσίαση προσπαθούμε να κρατάμε τον χρόνο, που για μια εργασία στην Ιστορία της Νεότερης Τέχνης δεν θα πρέπει να είναι περισσότερος από 40 λεπτά, προκειμένου να μένει και χρόνος για συζήτηση. Ελέγχουμε το άγχος μας, όσο βέβαια μπορούμε —ένας τρόπος γι' αυτό είναι να πείσουμε τον εαυτό μας ότι δεν έχουμε ακροατήριο, ότι μιλάμε στην έρημο... Το άγχος θα υπάρχει, αφού, όπως είπε η Μαρίκα Κοτοπούλη (1887-1954) σε μια νεαρή ηθοποιό που της εξομολογήθηκε ότι δεν έχει άγχος, «δεν πειράζει, θα ένιωθες άγχος αν διέθετες ταλέντο».

Μερικές οδηγίες για την προφορά συμφώνων της ελληνικής γλώσσας μπορούμε να τις έχουμε στο μυαλό μας, όταν σκοπεύουμε να παρουσιά-

σουμε την εργασία μας: 1. Τα μπ, ντ, γκ προφέρονται b, d, g στην αρχή της λέξης (μπορώ = borώ, ντύνω = dύνω, γκρινιάζω = gρινιάζω), αλλά ως mb, nd, ng μέσα στη λέξη (έμπορος = έμβορος, ανταποκρίθηκε = ανταποκρίθηκε, απαγκιστρώνεται = απανγκιστρώνεται). 2. Στις ελληνοποιημένες λέξεις τα μπ, ντ, γκ κρατάνε την προφορά της αρχικής γλώσσας (Μπλαίγκ = Blake). 3. Οι μονοσύλλαβες λέξεις τον, την, δεν, σαν, μην, πριν, αν μπροστά σε λέξεις που αρχίζουν από άηχο κ, π, τ (κοπέλα, πόδι, τολμήσεις), μπ, ντ, γκ και ξ, ψ αποκτούν έρρινο ήχο (την κοπέλα = την γοπέλα, σαν πόδι = σαν βόδι, μην τολμήσεις = μην δολμήσεις, αν μπω = αν bw, πριν ξεκινήσετε = πριν gσεκινήσετε). 4. Όταν μετά από το έρρινο ακολουθεί άηχο σύμφωνο ή άηχο με ρ (κρ, πρ, τρ), το μπ, το γκ, το ντ, το γκρ, το μπρ ή το ντρ γίνεται ηχηρό (εγκρίνω = ενγκρίνω) —αλλά, σε περίπτωση συμπλέγματος άηχων συμφώνων, το κ μεταξύ του γ και του ρ, το π μεταξύ του μ και του τ ή του ν, ή το τ μεταξύ του ν και του ρ μόλις που προφέρεται: συγκρατώ = συγκκρατώ, σύμπνοια = σύμπνοια, συντρίβω = συντρίβω. 5. Το σ (ς) μπροστά από σύμφωνο (β, γ, δ, λ, ρ, μ, ν) προφέρεται ζ: κόσμος = κόζμος, ως γλύπτης = ωζ γλύπτης —αλλά μπροστά από σ ή ζ δεν προφέρεται: της στάσης = τη στάσης, της ζωής = τη ζωής. 6. Το ψ μετά από το μ προφέρεται σ: λάμψη = λάμση —όχι: λάμψη.

Το μέλος του Deutscher Verein für Stimmbildung, καθηγητής και διευθυντής στη Νέα Δραματική Σχολή του Εθνικού Θεάτρου, έκτακτος καθηγητής στο Μαράσλειο Διδασκαλείο, σκηνοθέτης Σωκράτης Καραντινός (1906-1979) συμβούλευε σε μελέτη που εξέδωσε το 1933 (*Η Άγωγή του Λόγου. Όρθοφωνία, άρθρωση και στοιχεία για τις άρρωστες και τὰ ἐλαττώματα τῆς ὀμιλίας*) να πλαταίνουμε τα φωνήεντα και να στενεύουμε τα σύμφωνα: να κρατάμε σε όλες τις συλλαβές το ίδιο μήκος: να αφήνουμε σχετικά κανονικό διάστημα μεταξύ της τονούμενης και της άτονης συλλαβής: να κομματιάζουμε όσο γίνεται λιγότερο τον λόγο μας, γνωρίζοντας πως το κόμμα και η τελεία είναι εξωτερικές παύσεις γεμάτες από τον παλμό του συναισθήματος που απλώνεται σε όλον τον λόγο και κάνει τον ρυθμό του.

Φωνητικός συλλαβισμός

Στη φώνηση οι συλλαβές των λέξεών μας συνδέονται με-
ταξύ τους απευθείας, χωρίς να διακόπτονται. Λέμε *έ-κφρα-
ση, όχι έκ-φρα-ση*. Στη φώνηση των λέξεών μας σε φράσεις
τα τελικά σύμφωνα της προηγούμενης συλλαβής κολλούν
με τα αρχικά σύμφωνα της επόμενης, προσδίδοντας έτσι
μουσικότητα στον λόγο μας. Λέμε στο *Άγιο Νόρος, όχι στο
Άγιον Όρος*: η φράση *ο ζωγράφος αυτός δούλεψε ως ιμ-
πρεσιονιστής στην πρώτη περίοδό του προφέρεται ο ζω-
γρά φο σαφ τό ζδού λε ψε ω σι μπρε σι ο νι στή στη νπρώ-
τη πε ρί ο δό του, όχι ο ζω γρά φος αφ τός δού λε ψε ως
ι μπρε σι ο νι στής στην πρῶ τη πε ρί ο δό του*. Ακολου-
θώντας το επόμενο, πάντοτε μακρό φωνήεν, τα δύο ή τρία
σύμφωνα, έστω και αν δεν βρίσκονται μέσα στην ίδια λέξη,
συμπεφέρονται γρήγορα, σαν ένα φωνήεν, βραχύ —δια-
φορετικά, αποσυντίθενται οι φράσεις μας, ενώ πλήττεται ή
καταστρέφεται και η οποιαδήποτε μουσική ενότητά τους.

Φωνητικά ατοπήματα

Σε παρουσίαση ή υποστήριξη μπορεί να προκύψει πλημμε-
λής άρθρωση είτε από άγχος, αδιαφορία, απροσεξία, επι-
πολαιότητα, μίμηση, επίδειξη, ματαιοδοξία, ιδιωματισμό,
είτε από ιδιαίζουσες καταστάσεις —δυσλεξία, δυσφωνία,
ακοογενή δυσλαλία, λαμβδακισμό, ρωτακισμό, σιγματισμό,
βραδυγλωσσία, ταχυγλωσσία, τραυλισμό, ελλιπή συγκέν-
τρωση, ιδεοφυγή. Η όποια τέτοια αδυναμία πρέπει να υπο-
δειχθεί στην φοιτήτρια ή στον φοιτητή για να αναταχθεί με
συστηματικές δοκιμασίες και ασκήσεις λογοθεραπείας.

Ορισμένα από τα κοινά, με συχνότητα παρατηρούμενα,
συμπτώματα εκδήλωσης φωνητικών ατοπημάτων είναι: η
αλλοίωση συμφώνων (*κυγίως* αντί *κυρίως*), η κατάρρηση
συμφώνων (*πρωτότυπος* αντί *πρωτότυπος*), η συγχώνευση
συλλαβών (*πάσταση* αντί *παράσταση*) ή λέξεων, η αλλοί-
ωση φωνημάτων (*ποιότητα* αντί *ποιότητα*), η κατάρρηση

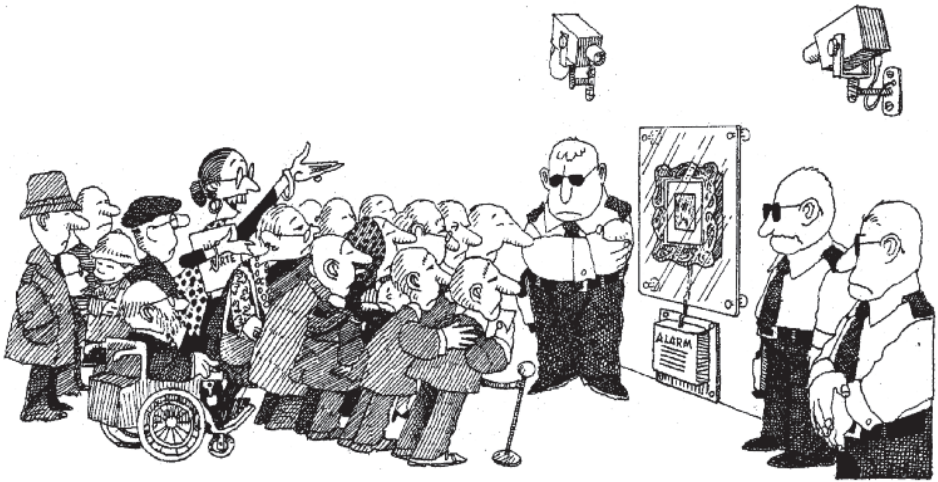
ή η αντικατάσταση φωνημάτων (πδί ή πιδί αντί παιδί), ο αναγραμματισμός (αρθμός αντί αριθμός), η λανθασμένη εκφορά λέξεων —το λεγόμενο «σαρδάμ», όρος που προέκυψε από τον αναγραμματισμό του επωνύμου του ηθοποιού Αχιλλέα Μαδρά (1875-1972)— (κάλτσες αντί κάλτσες), η επανάληψη λέξεων ή συλλαβών, η παράταση λέξεων.

Συμβουλές εκφώνησης

- Μην αρχίζετε την παρουσίαση της εργασίας σας αν δεν έχουν σταματήσει οι συνομιλίες ή οι ήχοι!
- Μην κρατάτε την αναπνοή σας την ώρα που ετοιμάζεστε να μιλήσετε: παίρνετε χαλαρή αναπνοή προτού αρχίσετε!
- Αναπνέετε με τη μύτη, ήρεμα και κανονικά!
- Μιλάτε με το στόμα ανοιχτό, με αργό ρυθμό και με παύσεις, προκειμένου να παίρνετε ανάσα όταν τη χρειάζεται ο οργανισμός σας, κατά τη διάρκεια της παρουσιάσής σας!
- Μην μιλάτε πάνω από το εγνωσμένο φυσιολογικό όριο της αναπνοής σας: μην κατακερματίζετε βιαστικά τις προτάσεις λόγω αναπνευστικής έλλειψης ή δυσρυθμίας!
- Μην πιέζετε το στήθος, τον λαιμό ή τους κοιλιακούς μυς, μη σηκώνετε τους ώμους στην εισπνοή ή στην αρχή της παρουσιάσής της εργασίας σας, μη σφίγγετε τα δόντια!
- Μην μιλάτε σε μεγάλο ακροατήριο χωρίς τη χρήση μικροφώνου: διατηρώντας χαλαρή τη φωνή σας, εξασκηθείτε ως προς τις δυνατότητες που παρέχει το μικρόφωνο και φροντίζετε να το απομακρύνετε σε αύξηση της φωνητικής έντασής σας, να το προσεγγίζετε σε μείωσή της, καθώς επίσης να αποφεύγετε τη βοή, τον συριγμό και τα χτυπήματά του στα χειλικά σύμφωνα!
- Εγκαταλείψτε, όσο διαβάζετε σε κοινό το κείμενό σας, νευρικές αντιδράσεις που αφενός ενοχλούν την ακοή και

αφετέρου κακοποιούν τη φωνή σας: καθαρισμό λαιμού, γρήγορη/μονότονη/με περιορισμένη αναπνοή ομιλία, κράτημα αναπνοής, παρατεταμένα από αμηχανία επιφωνήματα (εεε, ααα)!

- Μη μιλάτε χαμηλόφωνα!
- Μην επιτρέπετε να ακούγεται η φωνή σας βαριά ή/και τραχιά: ποικίλλετε τον τόνο της, ανάλογα με κάθε σημείο της παρουσιάσής σας!

Quino (Joaquín Salvador Lavado), «— Όπως βλέπετε, μόνον ένας ιδιοφυής ζωγράφος σαν τον Goya θα μπορούσε να αποτυπώσει σε ένα τόσο μικρό χαρακτηριστικό την απόλυτη ελευθερία του ανθρώπου μέσα στην τέχνη», 2007.

Λεξικά εικαστικών εννοιών και όρων

Βακαλό Ελένης, *Ρυθμοί και Όροι της Ευρωπαϊκής Τέχνης*, Αθήνα 1980 [= *Γνώση και Πολιτισμός*, αρ. 2].

Clarke Michael, *Oxford Concise Dictionary of Art Terms*, σύμβουλος έκδοσης στις Διακοσμητικές Τέχνες Deborah Clarke, Οξφόρδη 2003.

Concepts of Modern Art. From Fauvism to Postmodernism, επιμ. Nikos Stangos, Λονδίνο 1994 (*Εννοιες της Μοντέρνας Τέχνης. Από τον Φωβισμό στον Μεταμοντερνισμό*, επιμ. Νίκος Στάγκος - μτφρ. Ανδρέας Παππάς, Αθήνα 2005 [πρώτη ανατύπωση]).

Grassi Luigi - Pepe Memo, *Dizionario dei termini artistici. Concetti, categorie, termini tecnici, movimenti, stili, materiali, strumenti, tecniche: oltre 6.000 termini definiti e spiegati*, Τορίνο 1994.

Λυδάκη Στέλιου - Βογιατζή Τάκη, *Σύντομο Λεξικό Όρων της Ζωγραφικής*, Αθήνα 1977.

Λυδάκη Στέλιου, *Ορολογία Εικαστικών Τεχνών*, Αθήνα 2009.

Lucie-Smith Edward, *The Thames & Hudson Dictionary of Art Terms*, Λονδίνο 2003 (νέα έκδοση).

Παναγοπούλου Γιάννας, *Ορολογία γραφικών τεχνών. Αγγλο-ελληνικό - Ελληνοαγγλικό Λεξιλόγιο*, Αθήνα 2010.

Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, *Λεξικό Τέχνης και Καλλιτεχνών*, τόμος πρώτος (Α-Λ), μτφρ. Ειρήνη Οράτη, Αθήνα 1997· τόμος δεύτερος (Μ-Ω), μτφρ. Κατερίνα Φρουζάκη, Αθήνα 1998.

Παυλόπουλου Δημήτρη, *Γλωσσάριο της Χαρακτητικής και των Γραφικών Τεχνών*, Αθήνα 2003 (<http://www.haraktiki.gr>).

—, *Χαρακτητική - Γραφικές Τέχνες. Ιστορία - Τεχνικές - Μέθοδοι - Γλωσσάρια Όρων*, τρίτη έκδοση βελτιωμένη και επαυξημένη, Αθήνα 2011.

Read Herbert, κ.ά., *The Thames & Hudson Dictionary of Art and Artists*, επιμ. Nikos Stangos, Λονδίνο 1985 (Ρητ Χέρμπερτ, κ.ά., *Λεξικό Εικαστικών Τεχνών*, μτφρ. Ανδρέας Παππάς - σύμβουλος έκδοσης Αλέξανδρος Ξύδης, Αθήνα 1986).

The Dictionary of Art, επιμ. Jane Turner, 34τ., Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1996.

Διαδικτυακοί τόποι - Ιστολόγια*

Εικαστικές Τέχνες

Αυστρία

<http://www.kuenstlerhaus.at> Künstlerhaus, Βιέννη

Βέλγιο

<http://www.kmkg-mrah.be> Musées Royaux d'art
et d'histoire, Βρυξέλλες

<http://www.fine-arts-museum.be> Musées Royaux des Beaux
Arts, Βρυξέλλες

<http://www.bozar.be> Palais des Beaux Arts,
Βρυξέλλες

<http://www.hortamuseum.be> Musée Horta, Βρυξέλλες

Γαλλία

<http://www.rmn.fr> Οδηγός για τα εθνικά
μουσεία της Γαλλίας

<http://www.louvre.fr> Μουσείο του Λούβρου

<http://www.musee-orsay.fr> Μουσείο του Orsay

<http://www.musee-picasso.fr> Εθνικό Μουσείο Picasso, Παρίσι

<http://www.musee-rodin.fr> Μουσείο Rodin, Παρίσι

<http://www.cnac-gp.fr> Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης
Georges Pompidou, Παρίσι

<http://www.biennale-de-lyon.org> Biennale Λυόν

<http://deniserene.com> Γκαλερί Denise René

Γερμανία

<http://www.smb.spk-berlin.de/e> Κρατικά Μουσεία Βερολίνου,
με συνδέσεις για τα Alte
Nationalgalerie, Neue National-
galerie, Gemäldegalerie,
Kunstgewerbemuseum,
Kupferstichkabinett,
Hamburger Bahnhof-Museum
für Gegenwart, κ.ά.

* Με την επιφύλαξη ότι ορισμένα ενδέχεται να έχουν πλέον καταργηθεί.

http://www.pinakothek.de/index.php	Οι πινακοθήκες του Μονάχου, με συνδέσεις στις πινακοθήκες
http://www.pinakothek-der-moderne.de	Pinakothek der Moderne, Μόναχο
http://www.pinakothek.de/alte-pinakothek	Alte Pinakothek, Μόναχο
http://www.pinakothek.de/neue-pinakothek	Neue Pinakothek, Μόναχο
http://www.bruecke-museum.de	Μουσείο της ομάδας Η Γέφυρα, Βερολίνο - Ντάλεμ
http://www.lenbachhaus.de	Lenbachhaus, Μόναχο
http://www.barlach-stiftung.de	Ίδρυμα Ernst Barlach

Ελλάδα

http://www.culture.gr	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού με χρήσιμες συνδέσεις
http://odysseus.culture.gr	Πληροφορίες για μουσεία και εκδηλώσεις
http://www.nationalgallery.gr	Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου
http://www.benaki.gr	Μουσείο Μπενάκη
http://www.athenscitymuseum.gr	Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία
http://www.byzantinemuseum.gr	Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο
http://www.emst.gr	Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης
http://www.moca-andros.gr	Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Άνδρου - Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή
http://newacropolismuseum.gr	Μουσείο Ακρόπολης
http://www.frissirasmuseum.com	Μουσείο Φρουσίρα
http://www.deste.gr	Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Ιδρύματος ΔΕΣΤΕ
http://www.art-tounta.gr	Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Ιεάνα Τούντα
http://www.thf.gr	Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής
http://www.museumsofmacedonia.gr	Β. και Μ. Θεοχαράκη Μουσεία της Μακεδονίας

http://www.mmca.org.gr	Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης
http://www.greekstatemuseum.com	Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης
http://www.thmphoto.gr	Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης
http://www.heraklionfinearts.gr	Μουσείο Εικαστικών Τεχνών Ηρακλείου Κρήτης
http://www.karditsa-city.gr/Art_Gallery	Δημοτική Πινακοθήκη Καρδίτσας
http://www.vogiatzogloucollection.gr	Πινακοθήκη Γιώργου Ν. Βογιατζόγλου, Νέα Ιωνία
http://www.pinakothiki.org	Πινακοθήκη Σύγχρονης Τέχνης Αιτωλοακαρνανίας Χρήστου & Σοφίας Μοσχανδρέου, Ιερά Πόλις Μεσολογγίου
http://www.sofialakis.org	Κέντρο Νεοκλασικής Γλυπτικής Νίκος Σοφιαλάκης, Άνω Πίσια
http://felioscollection.gr	Συλλογή Σωτήρη Φέλιου
http://www.megaron.gr	Μέγαρο Μουσικής Αθηνών
http://www.lsparnas.gr	Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός
http://www.artingreece.gr	Ιστοσελίδα για καλλιτέχνες, αίθουσες τέχνης, κ.ά.
http://www.artprisma.gr	Ιστοσελίδα για καλλιτέχνες, αίθουσες τέχνης, κ.ά.
http://www.athensartgallery.gr	Αίθουσα Τέχνης Αθηνών
http://www.artspace.gr	Γκαλερί artspace, Αθήνα
http://www.astrolavos.gr	Γκαλερί Αστρολάβος, Αθήνα
http://www.athensdowntownart.com	Γκαλερί Down Town, Αθήνα
http://www.ikastikos-kiklos.gr	Γκαλερί Εικαστικός Κύκλος
http://www.kalfayangalleries.com	Γκαλερί Καλφαγιάν
http://www.medusaartgallery.com	Γκαλερί Μέδουσα
http://www.periplanisi.gr	Γκαλερί Περιπλάνηση
http://www.zoumboulakis.gr	Γκαλερί Ζουμπουλάκη, Αθήνα
http://www.atriongallery.gr	Γκαλερί Άτριον, Θεσσαλονίκη
http://www.kapopoulosart.gr	Γκαλερί Καπόπουλος
http://www.technohoros.org	Γκαλερί Τεχνοχώρος, Αθήνα
http://www.iset.gr	Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης

Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

http://www.metmuseum.org	Metropolitan Museum, Νέα Υόρκη
http://www.moma.org	Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Νέα Υόρκη
http://www.guggenheim.org	Μουσείο Guggenheim, Νέα Υόρκη / Μπιλμπάο / Αμπού Ντάμπι / Βενετία
http://www.nga.gov	National Gallery of Art, Ουάσιγκτον DC
http://www.nmwa.org	National Museum of Women in the Arts, Ουάσιγκτον DC
http://www.whitney.org	Μουσείο Whitney
http://www.getty.edu	Getty Institute

Ηνωμένο Βασίλειο (Μεγάλη Βρετανία)

http://www.thebritishmuseum.ac.uk	British Museum
http://www.vam.ac.uk	Victoria and Albert Museum, Λονδίνο
http://www.nationalgallery.org.uk	National Gallery, Λονδίνο
http://www.npg.org.uk	National Portrait Gallery
http://www.tate.org.uk	Tate Gallery (British /Modern / Liverpool / St Ives)
http://www.royalacademy.org.uk	Royal Academy of Arts
http://www.courtauld.ac.uk	Courtauld Institute of Art
http://www.henry-moore-fdn.co.uk	Henry Moore Foundation
http://www.guildhall-art-gallery.org.uk	Guildhall Art Gallery, Λονδίνο
http://www.whitechapel.org	Whitechapel Art Gallery, Λονδίνο
http://www.modernartoxford.org.uk	Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Οξφόρδη
http://www.hayward-gallery.org.uk	Hayward Gallery, Λονδίνο
http://www.royalscottishacademy.org	Royal Scottish Academy
http://www.nms.ac.uk	Εθνικά Μουσεία, Σκωτία
http://www.nationalgalleries.org	Εθνικές Πινακοθήκες, Σκωτία
http://www.glasgowmuseums.com	Μουσεία Γλασκώβης, Σκωτία
http://www.cac.org.uk	Μουσεία Εδιμβούργου, Σκωτία
http://www.edinburgh-galleries.co.uk	Πινακοθήκες Εδιμβούργου, Σκωτία
http://www.music.ed.ac.uk/euchmi	Edinburgh University Collection of Historic Musical Instruments (EUCHMI)

http://www.rias.org.uk/content	The Royal Incorporation of Architects in Scotland
http://www.scotlandart.com	Καλλιτεχνικά δρώμενα στη Σκωτία
http://www.dam.org	Digital Art Museum
Ιρλανδία	
http://www.solomongallery.com	Solomon Gallery, Δουβλίνο
Ισπανία	
http://www.museoprado.mcu.es	Museo del Prado, Μαδρίτη
http://www.museoreinasofia.es	Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía
http://www.museothyssen.org	Museo de Arte Thyssen-Bornemisza
http://www.mnac.es	Museu Nacional d'Art de Catalunya, Βαρκελώνη
http://www.cccb.org	Centre de Cultura Contemporània de Barcelona
http://www.casamuseugaudi.org	Casa Museu Gaudí, Βαρκελώνη
http://www.sagradafamilia.org	Καθεδρικός Sagrada Família, Βαρκελώνη
http://www.museupicasso.bcn.es	Museo Picasso, Βαρκελώνη
http://www.salvador-dali.org	Ίδρυμα Gala-Salvador Dalí, Βαρκελώνη
http://www.bcn.fjmiro.es	Ίδρυμα Miró, Βαρκελώνη
http://www.fundaciotapies.org	Ίδρυμα Tàpies, Βαρκελώνη
Ιταλία	
http://www.vatican.va	La santa sede, η κεντρική ιστοσελίδα του Βατικανού
http://mv.vatican.va	Μουσεία Βατικανού, Ρώμη
http://www.christusrex.org	Μουσεία Βατικανού, Ρώμη (ιδιωτικός ιστότοπος)
http://www.galleriaborghese.it	Πινακοθήκη Borghese, Ρώμη
http://www.uffizi.firenze.it	Μουσείο Uffizi, Φλωρεντία
http://www.uffizi.firenze.it/musei/?m=bargello	Μουσείο Bargello (Γλυπτική Αναγέννησης), Φλωρεντία
http://www.mart.trento.it	Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Τρέντο και Ροβερέτο, Ιταλία
http://www.labiennale.org	Biennale Βενετίας
http://www.fondazioneprada.org	Ίδρυμα Prada, Μιλάνο

Καναδάς http://www.mmfa.qc.ca	Μουσείο Καλών Τεχνών, Μόντρεαλ
Κύπρος http://www.art.com.cy	Alpha Gallery, Λευκωσία
Λουξεμβούργο http://www.mnha.public.lu	Musée National d'Histoire et d'Art
Ολλανδία http://www.stedelijk.nl	Stedelijk Museum (μοντέρνα τέχνη), Άμστερνταμ
http://www.rijksmuseum.nl	Rijksmuseum (13ος-19ος αι.), Άμστερνταμ
http://www.rembrandthuis.nl	Μουσείο Rembrandt, Άμστερνταμ
http://www.vangoghmuseum.nl	Μουσείο Van Gogh, Άμστερνταμ
http://galeriejosinebkhoven.nl	Γκαλερί Josine Bokhoven, Άμστερνταμ
Ρωσία http://www.hermitage.ru	Μουσείο Hermitage, Αγία Πετρούπολη
http://www.tretyakovgallery.ru	Πινακοθήκη Tretyakov, Μόσχα
Φινλανδία http://www.fng.fi	Εθνική Πινακοθήκη Φινλανδίας

Εικαστικά αρχεία

http://www.artcyclopedia.com	Πληροφορίες για καλλιτέχνες και εικόνες έργων
http://www.paintings-directory.com	Πληροφορίες για ζωγραφική
http://www.wga.hu	Πληροφορίες για καλλιτέχνες και εικόνες έργων
http://www.artchive.com	Πληροφορίες για καλλιτέχνες και καλλιτεχνικά ρεύματα με αλφαβητική σειρά και μηχανή αναζήτησης
http://www.abcgallery.com	Πληροφορίες για καλλιτέχνες και εικόνες έργων

http://www.artonline.it	Πληροφορίες για καλλιτέχνες και εικόνες έργων
http://www.theartgallery.com.au	Πληροφορίες για καλλιτέχνες και εικόνες έργων
http://www.leonet.it/comuni/vinci	Ιστοσελίδα για τον Leonardo da Vinci
http://www.eikastikon.gr	Πληροφορίες για Έλληνες εικαστικούς καλλιτέχνες
http://www.tf.auth.gr/teloglion	Αρχείο Τώνη Σπητέρη (Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)

Διάφορα

http://www.icom.museum	International Council of Museums (ICOM)
http://www.istomediahost.gr	Ελληνικό Τμήμα International Council of Museums (ICOM)
http://www.icom.org/vlmp	Virtual Library Museums Pages (διαδικτυακή τοποθεσία που στηρίζεται από το ICOM, υπό την αιγίδα της UNESCO)
http://www.musee-online.org	Πληροφορίες για μουσεία με εκπαιδευτικό χαρακτήρα και δυνατότητες ηλεκτρονικής αγοράς
http://www.vlib.org/Humanities.html	Ανθρωπιστικές Επιστήμες
http://www.arthistory.net	Ιστορία της Τέχνης
http://www.witcombe.sbc.edu	Ιστορία της Τέχνης
http://www.uoa.gr	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
http://career-office.uoa.gr	Γραφείο Διασύνδεσης Πανεπιστημίου Αθηνών
http://www.uoc.gr	Πανεπιστήμιο Κρήτης
http://www.uoi.gr	Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
http://www.uom.gr	Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
http://www.uth.gr	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
http://www.aegean.gr	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
http://www.duth.gr	Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
http://www.uop.gr	Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

http://www.ionio.gr	Ιόνιο Πανεπιστήμιο
http://www.uion.gr	Ιόνιο Πανεπιστήμιο
http://www.upatras.gr	Πανεπιστήμιο Πατρών
http://www.tei.gr	Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
http://www.eap.gr	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
http://www.asfa.gr	Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ)
http://www.auth.gr	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
http://www.auth.gr/arch/VisualArts	Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ
http://www.ucy.ac.cy	Πανεπιστήμιο Κύπρου
http://www.cam.ac.uk	Πανεπιστήμιο Καίμπριτζ
http://www.harvard.edu	Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ
http://www.ox.ac.uk	Πανεπιστήμιο Οξφόρδης
http://postgrad.hobsons.com	Μεταπτυχιακά
http://www.archetai.gr	Αρχαιολογική Εταιρεία
http://www.britishcouncil.org	Βρετανικό Συμβούλιο
http://www.ifa.gr	Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών
http://www.ift.gr	Γαλλικό Ινστιτούτο Θεσ/νίκης
http://www.athen.goethe.org	Ινστιτούτο Goethe
http://www.hau.gr	Ελληνοαμερικανική Ένωση
http://ic.daad.de/athen	Γερμανική Υπηρεσία Ακαδημαϊκών Ανταλλαγών
http://www.eete.gr	Επιμελητήριο Εικαστικών Τεχνών Ελλάδος
http://www.tee.gr	Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας
http://www.ekt.gr	Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης - Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών
http://www.pi-schools.gr	Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
http://www.elia.org.gr	Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
http://www.infolibraries.gr	Ελληνικές βιβλιοθήκες
http://www.vlib.org	Εικονική βιβλιοθήκη
http://hobsons.com	Βιβλιοθήκες
http://www.bl.uk	Εθνική Βιβλιοθήκη Μεγάλης Βρετανίας
http://www.oxfordonline.com	Oxford University Press
http://ub.univie.ac.at	Εθνική Βιβλιοθήκη Αυστρίας
http://ascsa.edu.gr	Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
http://www.nlg.gr	Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος

http://www.catalog.parliament.gr	Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων
http://www.aah.org.uk	Association of Art Historians, Λονδίνο
http://www.eeit.org	Εταιρεία Ελλήνων Ιστορικών Τέχνης
http://www.aica-hellas.org	Ελληνικό Τμήμα Association Internationale des Critiques d'Art
http://www.eie.gr	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
http://www.foundation.parliament.gr	Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία
http://www.ime.gr	Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
http://www.haraktes.org	Ένωση Ελλήνων Χαρακτών
http://www.haraktiki.gr	Εργαστήριο Χαρακτικής Ηλία Ν. Κουβέλη
http://haraktikinikairenti.blogspot.gr	Ανοιχτό Εργαστήριο Χαρακτικής Δήμου Νίκαιας-Ρέντη
http://www.glyptothiki.gr	Ιστοσελίδα για τη νεοελληνική γλυπτική
http://www.bonhams.com	Οίκος Δημοπρασιών Bonham's, Λονδίνο
http://www.christies.com	Οίκος Δημοπρασιών Christie's, Λονδίνο
http://www.sothebys.com	Οίκος Δημοπρασιών Sotheby's, Λονδίνο
http://www.vergosauctions.com	Οίκος Δημοπρασιών Πέτρου Βέργου
http://www.steliosbotsis.gr	Οίκος Δημοπρασιών Στέλιου Μπότση
http://www.booksauction.gr	Οίκος Δημοπρασιών «Βιβλιοφιλία - Εκδόσεις Σπανός»
http://www.hellenicauctions.com	«Ελληνικές Δημοπρασίες», Θεσσαλονίκη
http://www.highlights.gr	Περιοδικό <i>highlights</i>
http://www.compulink.gr/artopos	Ηλεκτρονικό περιοδικό τέχνης
http://www.informaworld.com	Περιοδικά για τέχνη
http://www.taschen.com	Εκδοτικός Οίκος Taschen
http://yannisharis.blogspot.com	Ιστοσελίδα για τη γλώσσα

http://www.gnomikologikon.gr/greek-lamguage-errata.html	Ιστοσελίδα για τη γλώσσα
#axzz2RjaK8IRe	
http://www.endnote.com	Λογισμικό για βιβλιογραφία / υποσημειώσεις-παραπομπές
http://www.PerfectDissertation.com	Ιστοσελίδα για διδακτορικές διατριβές, κ.ά.
http://www.greatbuildings.com	Πληροφορίες για κτήρια και αρχιτέκτονες
http://www.archinform.net	Πληροφορίες για κτήρια και αρχιτέκτονες
http://eie.gr/archaeologia/gr/arxeio.aspx	Πληροφορίες για νεότερα μνημεία της Αθήνας
https://www.facebook.com/groups/107446506033882	Ομάδα «Κάθε Σάββατο στην Αθήνα»

Επιλεκτική βιβλιογραφία*

Αθανασόπουλου Δημήτρη - Αντωνοπούλου Ήρας - Βασιλακόπουλου Φώτη - Βλαχόπουλου Γιώργου, *Μαθαίνοντας Windows XP, Excel 2003, PowerPoint 2003*, Αθήνα 2006.

Αναγνωστοπούλου Ίνας - Μπουσούνη-Γκέσουρα Λίας, *Το λέμε σωστά; Το γράφουμε σωστά; Λάθη που γίνονται συχνά στο γραπτό και στον προφορικό λόγο*, Αθήνα 2006.

Ανδρεαδάκη Νικόλαου Σ. - Βάμβουκα Μιχαήλ Ι., *Οδηγός για την εκπόνηση και τη σύνταξη γραπτής ερευνητικής εργασίας, σεμιναριακής, πτυχιακής, διπλωματικής*, Αθήνα 2005.

Ανθεμίδη Αχιλλέως Σ., *Jus Promouendi. Έπιστημονική μέθοδος και τεχνολογία διά την σύνταξιν έναισίμου επί διδακτορία διατριβής ως και οίασδήποτε έπιστημονικής έργασίας*, Θεσσαλονίκη 1969 [Ανθεμίδη Αχιλλέα Στ., *Jus Promouendi. Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας και συγγραφικής*, Θεσσαλονίκη ²1978].

Αποστολίδη Ηρακλή Ν., «Οδηγίες παλιού νέγρου για την έπιμέλεια ύλης», περ. *Τετράμηνα*, τχ. 14, Φθινόπωρο και Χειμώνας 1977, σ. 1057-1060 (ανατύπωση: *Τετράμηνα*, 1-18, Αθήνα 2010, σ. 522-525).

Bänsch Axel, *Wissenschaftliches Arbeiten. Seminar- und Diplomarbeiten*, Μόναχο ⁸2003.

Βαφιά Άρη - ADVS, *Αγωγή προφορικού λόγου, τόμος πρώτος: Η προφορά της νεοελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 2004.

—, *Λεξικό προφοράς της νεοελληνικής γλώσσας. Φθογγολογική απόδοση περισσότερων από 12.000 λέξεων οι οποίες γράφονται διαφορετικά απ' ό,τι προφέρονται, ή υπάρχει κίνδυνος λάθους προφοράς*. Αθήνα 2006.

Bell Judith, *Πώς να συντάξετε μια επιστημονική εργασία. Οδηγός ερευνητικής μεθοδολογίας*, μτφρ. Ελεάννα Πανάγου, Αθήνα 2007.

Bendix Manuela, *Wissenschaftliche Arbeiten typografisch gestalten. Mit Word und InDesign ans Ziel*, Βερολίνο-Χαϊδελβέργη 2008.

Brauner Detlef Jürgen - Vollmer Hans-Ulrich, *Erfolgreiches wis-*

* Δεν παραπέμπουμε σκοπίμως σε ελληνικά ορθογραφικά λεξικά, επειδή όλα είναι χρήσιμα. Τρία όμως κρίνουμε μοναδικά και τα συνιστούμε: το *Μέγα Λεξικόν τής Ελληνικής Γλώσσης* των Henry Liddell & Robert Scott (μτφρ. Ξενοφώντος Π. Μόσχου - αναθεώρηση Μιχαήλ Κωνσταντινίδου, Αθήνα 1901-04)· τη *Συναγωγή Νέων Λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από τής Άλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων* του Στεφάνου Α. Κουμανούδη (2τ., Αθήνα 1900· ανατύπωση με προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1998)· το *Άντιλεξικόν ή Όνομαστικόν τής Νεοελληνικής* του Θεολόγου Βοσταντζόγλου (Αθήνα 1962).

senschaftliches Arbeiten: Seminararbeit - Diplomarbeit - Doktorarbeit, Βάδη-Βυρτεμβέργη 2006.

Bringhurst Robert, *Στοιχεία της τυπογραφικής τέχνης*, μτφρ. Γιώργος Δ. Μαθιόπουλος, Ηράκλειο 2001.

Brink Alfred, *Anfertigung wissenschaftlicher Arbeiten: Ein prozessorientierter Leitfaden zur Erstellung von Bachelor-, Master- und Diplomarbeiten*, Μόναχο 2005.

Γεωργίου Νάγιας, *Ορθοφωνία. Φωνητική-Τραγούδι. Η ορθή προφορά της Ελληνικής Γλώσσας και πώς να χρωματίζετε το λόγο σας. Οπτικοακουστικό σύστημα*, 2τ., Αθήνα 32005.

Γιαβρή Άρη, *Η στίξη στον γραπτό λόγο. Πώς επηρεάζουν τα σημεία στίξης το νόημα και την επικοινωνία*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

Charbel Ariane, *Schnell und einfach zur Diplomarbeit. Ratgeber für Studenten*, Νυρεμβέργη 2003.

Cone John D. - Foster Sharon L., *Dissertations and theses from start to finish: Psychology and related fields*, Ουάσιγκτον 2006.

Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα, επιμ. Γιάννης Η. Χάρης. Κείμενα Δ. Ν. Μαρωνίτης, Ευάγγελος Β. Πετρούνιας, Α.-Φ. Χριστίδης, Άννα Φραγκουδάκη, Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού, Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Γιάννης Βελούδης, Ελένη Καραντζόλα, Σπύρος Μοσχονάς, Μαρία Κακριδή-Φερράρι, Εμμανουήλ Ροΐδης, Αθήνα 2001.

Δετζώρτζη Νάσου, *Συνεντεύξεις και Έρευνες*, Αθήνα 1994 [= *Άπαντα τὰ Ἐλάχιστα Εύρισκόμενα*, τ. 4].

———, *Ποικίλα, χρονολογικώς*, Αθήνα 1995 [= *Άπαντα τὰ Ἐλάχιστα Εύρισκόμενα*, τ. 3].

Δημαράτου Ιωάννου Φ., «Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία», περ. *Ἐπιστημολόγος*, τχ. 8-9, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1932, σ. 113-114· «Ὁ ἐπιστήμων», περ. *Ἐπιστημολόγος*, τχ. 11, Νοέμβριος 1932, σ. 167-168· «Ἡ γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης», περ. *Ἐπιστημολόγος*, τχ. 13, Ιανουάριος 1933, σ. 203-204· «Χαρακτήρ καὶ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης», περ. *Ἐπιστημολόγος*, τχ. 25, Ιανουάριος 1934, σ. 414-415· «Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐλληνικὴ ζωὴ», περ. *Ἐπιστημολόγος*, τχ. 27, Μάρτιος 1934, σ. 447-449· «Εἰκὼν τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπιστημονικῆς ζωῆς (α' ἐπιστημονικὰ ἦθη, β' σχολαστικοὶ καὶ διανοούμενοι, γ' ἡ ἀγραμματοσύνη τῶν φοιτητῶν)», περ. *Ἐπιστημολόγος*, τχ. 31, Ιούλιος 1934, σ. 521-525· «Τὰ παροράματα», περ. *Ἐπιστημολόγος*, τχ. 32, Αύγουστος 1934, σ. 532-534.

———, *Συγγραφικὴ, ἤτοι Συγγραφογνωσία, Συγγραφολογία καὶ Συγγραφοτεχνία μετὰ συγγραφικοῦ λεξιλογίου καὶ φρασσιολογίας*,

Αθήνα 1967 [= Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας, αρ. 39].

[Περ.] Διορθώσεις, συγγραφέας, υπεύθυνος & επιμελητής ὕλης Κωνσταντίνος Μ. Μάστρακας, τχ. 1-13, 2011-2012 κε.

Disterer Georg, *Studienarbeiten Schreiben: Diplom-, Seminar- und Hausarbeiten in den Wirtschaftswissenschaften*, Βερολίνο-Χαϊδελβέργη 2005.

Dunleavy Patrick, *Η Διδακτορική Διατριβή. Οργάνωση, Σχεδιασμός, Συγγραφή, Ολοκλήρωση*, μτφρ. Νίκος Ηλιάδης, επιμ. Αλεξάνδρα Μακροπούλου, Αθήνα 2006.

Eco Umberto, *Πώς γίνεται μια διπλωματική εργασία*, μτφρ. και εισαγωγή Μαριάννα Κονδύλη, Αθήνα 2001 [= Υλικά, αρ. 2].

Engel Stefan - Slapnicar Klaus Wilhelm, *Die Diplomarbeit*, Στουτγάρδη 2003.

Esselborn-Krumbiegel Helga, *Von der Idee zum Text: Eine Anleitung zum wissenschaftlichen Schreiben*, Πάντερμπορν 2008.

Ευσταθιανού Αλεξάνδρου, *Ἡ φωνὴ πρὸς ἄσμα καὶ λαλιάν, μετὰ πλήρους ὑγιεινῆς τῶν ὠτων, ῥινός, λάρυγγος, βρόγχων, πνευμόνων, διὰ τοῦς ἀοιδούς, ἠθοποιούς, ψάλτας, ἀξιωματικούς, διδασκάλους, ῥήτορας καὶ ἰατρούς*, Αθήνα 1925.

Foss Sonja K. - Waters William Joseph Condon, *Destination Dissertation: A Traveler's Guide to a Done Dissertation*, Λάνχαμ, Μέριλαντ 2007.

Franck Norbert - Stary Joachim, *Die Technik Wissenschaftlichen Arbeitens: Eine Praktische Anleitung*, Πάντερμπορν 2009.

Fränckl Gerald, *Wissenschaftliche Arbeiten. Schritt-für-Schritt zu Diplomarbeit und Dissertation mit Openoffice.org 2 Writer: So gelingt Ihre Arbeit schnell und professionell*, Ζάουερλαχ 2006.

Ζαλούχου Δημητρίου Σ., *Ἐπίτομος Καλολογία, ἥτοι ἡ τέχνη τοῦ εὔ λαλεῖν καὶ γράφειν*, Αθήνα 1892.

Ζαφειρόπουλου Κώστα, *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*, Αθήνα 2005.

Ζήση Θεόδωρου Ν., *Επιστημονική τεχνογραφία. Πώς γράφεται μία επιστημονική εργασία*, Θεσσαλονίκη 1992.

Ζούμα Ευάγγελου Δ., *Έτσι δουλεύουμε επιστημονικά*, Θεσσαλονίκη 1990.

Ζουμπουλάκη Μανίνας, *Πώς να γράφεις [Άρθρο, βιβλίο, σενάριο]*, Αθήνα 2012.

Gockel Tilo, *Form der Wissenschaftlichen Ausarbeitung: Studienarbeit, Diplomarbeit, Dissertation, Konferenzbeitrag*, Βερολίνο-Χαϊδελβέργη 2008.

Grafton Anthony, *Η υποσημείωση. Μια παράξενη ιστορία*, μτφρ. Γκόλφω Μαγγίνη, Αθήνα 2001.

Greene Alan, *Πώς να μιλάτε και να τραγουδάτε σωστά. Αποκτήστε νέα φωνή με την καταπληκτική μέθοδο του Alan Greene*, Προλογίζουσι: Harry Belafonte, Walter Matthau, μτφρ. Ανδρέας Τραμπίδης, Αθήνα 1991.

Grevers Gerhard, *Κλινικός Οδηγός της Ωτορινολαρυγγολογίας*, πρόλογος Ι. Δανιηλίδης, μτφρ. - επιμ. Δρ. Β. Ν. Καμαργάκης, Αθήνα 1999, σ. 403-445 (Susann Ott).

[Περ.] *gr design*, διευθυντής Πάνος Ε. Κωνσταντόπουλος, τχ. 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 2013.

Hall George M., *Πώς να συντάξετε ένα επιστημονικό δοκίμιο*, Γενική Επιμέλεια Ελληνικής Έκδοσης Χρήστος Λιονής, Χριστόδουλος Στεφανιάδης, Γεώργιος Χρούσος, Αλέξανδρος-Σταμάτιος Αντωνίου, μτφρ. Χρήστος Λιονής, Γεράσιμος Στάσος, Φωτεινή Αναστασίου, Μάρκος Σγαντζός, Αθήνα 2007.

Hewson David - Miles John - Taylor John - Heale Shirley, *Il manuale del Desktop Publishing*, Μπολόνια 1991.

Howard Keith - Sharp John A., *Η Επιστημονική Μελέτη. Οδηγός Σχεδιασμού και Διαχείρισης Πανεπιστημιακών Ερευνητικών Εργασιών*, μτφρ. Βασιλική Π. Νταλάκου, επιμ. - πρόλογος Κώστας Μαν. Σοφούλης, Αθήνα 42001.

Θεοφανίδη Σταύρου, *Μεθοδολογία της Επιστημονικής Σκέψης και Έρευνας. Πώς γίνεται η Επιστημονική Έρευνα και Πώς γράφεται μια Επιστημονική Εργασία*, Αθήνα 1998.

Θεοφιλίδη Χρήστου, *Η συγγραφή επιστημονικής εργασίας. Από τη Θεωρία στην Πράξη*, Αθήνα 1995.

Ιορδανίδου Άννας, *Το ταξίδι των λέξεων. Αντιδάνεια: Λέξεις με ελληνική καταγωγή*, Αθήνα 2009.

———, *Αντιδάνεια. Ξένες λέξεις με ελληνική καταγωγή*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

Jagot Paul C., *Η Αγωγή του Λόγου. Μάθετε να μιλάτε στην ιδιωτική σας ζωή, στις δουλειές σας, μπροστά σε κοινό, με σαφήνεια και αυτοπεποίθηση*, μτφρ. Αντ. Μοσχοβάκης, Αθήνα 1961.

Jordan Edwin P. - Shepard Willard C., *Rp for medical writing. A useful guide to principles and practice of effective scientific writing and illustration*, Φιλαδέλφεια 1952 (ανατύπωση 1953).

- Κακαβάνη Ηρακλή, *Ο δαίμων του τυπογραφείου*, Αθήνα 2008.
- Κακαβούλη Αλέξανδρου Κ., *Εκπόνηση και κριτική επιστημονικής εργασίας. Συνθετική μελέτη - Εμπειρική έρευνα - Διδακτορική διατριβή*, Αθήνα 2006.
- Καλιόρη Γιάννη Μ., *Η ξύλινη γλώσσα. Γλωσσολογικοί, ιστορικοί και ιδεολογικοί προσδιορισμοί του άριστεροκομματικού ιδιώματος*, Αθήνα ²1997.
- , *Ό γλωσσικός άφελληνισμός. Πέραν του μισοξενισμού και της ύποτελείας*, Αθήνα ³1993.
- Καραγιαννόπουλου Ιωάννη, *Εισαγωγή στην τεχνική της επιστημονικής ιστορικής εργασίας*, Θεσσαλονίκη ³1993 [= *Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών*, αρ. 3].
- Καραντινού Σωκράτη, *Η Άγωγή του Λόγου. Όρθοφωνία, άρθρωση και στοιχεία για τις άρρώστειες και τα έλαττώματα της όμιλίας*, Αθήνα 1933.
- Karmasin Matthias - Ribing Rainer, *Die Gestaltung wissenschaftlicher Arbeiten: Ein Leitfaden für Seminararbeiten, Bachelor-, Master- und Magisterarbeiten, Diplomarbeiten und Dissertationen*, Βιέννη ⁴2009.
- Κάρνετζυ Νταίηλ, *Πώς να μιλάτε μπροστά σε κοινό και να το επηρεάζετε*, μτφρ. Δημήτρης Κωστελένος, Αθήνα χ.χ.
- Καρπαθίου Χρυσόστομου Εμμ., κ.ά., *Θεραπεία της δυσλεξίας*, Αθήνα 1995.
- , *Νευρογλωσσολογική Λογοθεραπεία*, 5τ., Αθήνα 1998-2000.
- Κατσάνη Δημήτρη Σ., *Ανθρώπινη Φωνή. Όμιλία και Τραγούδι*, Αθήνα 2008.
- Knigge-Illner Helga, *Der Weg zum Dokortitel. Strategien für die erfolgreiche Promotion*, Φρανκφούρτη 2002.
- Koch Walter, *Die Doktorarbeit: Anleitung zur Anfertigung von Doktor-Dissertationen etc. und wissenschaftlichen Arbeiten mit einem Korrekturschema*, Μόναχο 1961.
- Krämer Walter, *Wie schreibe ich eine Seminar- oder Examensarbeit?*, Φρανκφούρτη-Νέα Υόρκη ²2000.
- Krathwohl David R. - Smith Nick L., *How to prepare a dissertation proposal: Suggestions for students in education and the social and behavioral sciences*, Συρακούσες Νέας Υόρκης 2005.
- Κριαρά Εμμανουήλ, *Τα Πεντάλεπτά μου στην ΕΡΤ και άλλα γλωσσικά*, Θεσσαλονίκη ²1988.
- Κυριαζίδη Νίκου Ι., *Η δημοτική στη δημοσιογραφία*, Αθήνα 1978.
- Κωνσταντινίδη Ανέστη, *Λεξικό Κυρίων Ονομάτων. Μυθολογικό, Ιστορικό, Γεωγραφικό Ονομάτων Αναφερομένων στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία*, Αθήνα 1900, ²1999, ³2013.

Λάββα Γεώργιου Π., *Έννοια - Είδη - Τεχνική της Έπιστημονικής Εργασίας*, Θεσσαλονίκη 1978.

Lester James D., *Writing Research Papers. A Complete Guide*, Νέα Υόρκη⁸1996.

Lück Wolfgang, *Technik des wissenschaftlichen Arbeitens. Seminararbeit, Diplomarbeit, Dissertation*, Μόναχο⁹2003.

Λύχνου Γεράσιμου, *Ο Δημοσιογράφος*, Αθήνα 1974.

Madsen David, *Successful Dissertations and Theses: A Guide to Graduate Student Research from Proposal to Completion*, Σαν Φρανσίσκο 1992.

Μανουσαρίδη Χρίστου Γ., *Απ' το χειρόγραφο στο έντυπο*, ανάτυπο από το περ. *Μνήμων* (τ. 20, 1998), Αθήνα 1998, σ. 277-290.

Μαρχαντωνάτου Γεράσιμου Αν., *Λεξικό αρχαίων, βυζαντινών και λογίων φράσεων της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα⁵2002.

_____, *Γράφε - Μύλα Ορθά Ελληνικά. Ένας Πρακτικός Οδηγός*, Αθήνα 2008.

_____, *Βασικό λεξικό λογοτεχνικών και φιλολογικών όρων*, Αθήνα³2008.

_____, *Αρχαίες, βυζαντινές και λόγιες φράσεις στη Νέα Ελληνική. Πώς γράφονται; Τι σημαίνουν; Πότε χρησιμοποιούνται;*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

_____, *Λατινικές και άλλες ξενόγλωσσες φράσεις στη Νέα Ελληνική. Πώς γράφονται; Τι σημαίνουν; Πότε χρησιμοποιούνται;*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

_____, *Λογοτεχνικοί και φιλολογικοί όροι. Βασική ορολογία και λέξεις-κλειδιά για την κατανόηση των κειμένων*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

_____, «Η γλώσσα και τα λάθη», εφ. *Το Βήμα*, 10 Φεβρουαρίου 2013.

_____, «Λόγιες φράσεις στην ελληνική», εφ. *Το Βήμα*, 24 Φεβρουαρίου 2013.

_____, «Λογοτεχνικοί και φιλολογικοί όροι», εφ. *Το Βήμα*, 10 Μαρτίου 2013.

Μαρωνίτη Δ. Ν., *Εγχειρίδιο της ορθής γραφής. Τα πιο συχνά ορθογραφικά, γραμματικά και συντακτικά λάθη*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

_____, «Τα πάθη της γλώσσας και της γραφής», εφ. *Το Βήμα*, 3 Φεβρουαρίου 2013.

Mc Graw-Hill Book Company (επιμ.), *Preparing a technical manuscript: Suggestions for authors and their typists*, Νέα Υόρκη 1953.

_____, *The McGraw-Hill author's book*, Νέα Υόρκη 1955.

Messing Barbara - Huber Klaus-Peter, *Die Doktorarbeit: Vom Start zum*

Ziel: *Lei(d)Tfaden für Promotionswillige*, Βερολίνο-Χαϊδελβέργη ³2004.

Μεταλληνού πρωτοπρεσβύτερου Γεώργιου Δ., *Έγκολπιο επιστημονικής έρευνας*, Αθήνα ³1998 (αναθεωρ. έκδοση).

Μητρογιαννοπούλου Αγγελικής, *Πρακτικός οδηγός στην επιστημονική έρευνα για μεταπτυχιακούς φοιτητές & υποψήφιους διδάκτορες*, Αθήνα 2005.

Μουδατσάκι Τηλέμαχου Ε., *Η ορθοφωνία στο θέατρο & στην εκπαίδευση*, Αθήνα 2000.

Μπάκου Ηλία Δ., *Μεθοδολογία Λόγου και Γραφής*, Αθήνα ²1999.

Μπαμπινιώτη Γεώργιου, «Με το νι και με τον τόνο», εφ. *Το Βήμα*, 6 Δεκεμβρίου 1998.

Μπαρούτα Κώστα, «Ανελλήνιστοι (;) Ακαδημαϊκοί», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 21 Απριλίου 2001.

Μπέλλα Θρασύβουλου, *Δομή και γραφή της επιστημονικής εργασίας. Με βάση την εμπειρική παιδαγωγική έρευνα*, Αθήνα 1998.

Μπούρα Χαράλαμπου - Τζώνου Πάνου, *Όδηγός για τή σύνταξη επιστημονικών κειμένων*, Αθήνα 1975.

Μποχλόγρου Νικόλαου Παντ., *Εκθετική του λόγου*, Αθήνα χ.χ.

Μυράτ Δημήτρη, *Η άγωγή του λόγου*, Αθήνα ⁴2007.

Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής) [Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Αθήνα 1941 (επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993).

Nicol Natascha - Ralf Albrecht, *Wissenschaftliche Arbeiten schreiben mit OpenOffice.org 2.0*, Βοστώνη 2006.

Ντελόπουλου Κυριάκου, *Σύστημα βιβλιογραφίας. Θεωρία και πρακτική*, Αθήνα ³1997.

Ξαρχάκου Κώστα - Καρολίδη Δημήτρη, *Χρήση Ηλεκτρονικού Υπολογιστή*, Αθήνα 2008.

Ogden Evelyn Hunt, *Complete your dissertation or thesis in two semesters or less*, Λάνχαμ, Μέριλαντ ³2007.

Ομάδας Εργασίας του Κέντρου Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμορφώσεως, *Νεοελληνική Γραμματική - Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Αθήνα ¹⁷1994.

Ομάδας φιλολόγων, *Όδηγός της νεοελληνικής γλώσσας*, επιστημονική επιμέλεια Άννα Ιορδανίδου, Αθήνα 1999· β' μέρος, Αθήνα 2005.

Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών. Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, *Οδηγίες Συγγραφής Μεταπτυχιακών Διπλωματικών Εργασιών και Διδακτορικών Διατριβών* (<http://www.rhodes.aegean.gr/tepaes>).

Πάντου Χρίστου Ι., *Νεοελληνικές Φράσεις. Εκφράσεις, παροιμίες, γνωμικά, εκκλησιαστικές ρήσεις, φράσεις αργκό*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

Παπαγεωργίου Ηλία Β., *Τα γλωσσικά μας λάθη (Γιατί έτσι κι όχι αλλιώς;)*, Θεσσαλονίκη 2005.

Παπαζαφείρη Ιωάννας, *Λάθη στη χρήση της γλώσσας μας*, Αθήνα 1988· β' τόμος, Αθήνα 1997.

Παπακωνσταντίνου Νίκου Δ., *Αγωγή του Λόγου. Ορθοφωνία*, Αθήνα 2005.

Παπαναστασίου Γιώργου, *Νεοελληνική ορθογραφία: ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*, Θεσσαλονίκη 2008.

—, *Νεοελληνική ορθογραφία*, τ. Α': ιστορία, θεωρία, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*].

—, *Νεοελληνική ορθογραφία*, τ. Β': εφαρμογή, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*].

Παπανικολάου Κώστα Ιω., *Νεοελληνική Καλολογία. Αισθητική του Λόγου*, Αθήνα 1980.

Παππά Ανδρέα, *Μεταξύ Γουτεμβέργιου και Μαρξ. 30 χρόνια με μολύβι 4 και μοβ μαρκαδόρο*, Αθήνα 1999.

—, «Υπο-γλώσσα: Τυφειοφόροι και κοκότες», εφ. *Το Βήμα*, 1 Φεβρουαρίου 2004.

—, *Υπο-γλώσσα. 50+1 κείμενα για τη γλώσσα*, Αθήνα 2004.

—, *Υπο-γλώσσα Β'. 37+1 (ακόμη) κείμενα για τη γλώσσα*, Αθήνα 2005.

Παππά Θεόδωρου Γ., *Η μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας στις ανθρωπιστικές επιστήμες*, Αθήνα 2002.

Παρασκευόπουλου Ιωάννου Ν., *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, τ. Α': Έννοια, χαρακτηριστικά, είδη και στάδια της επιστημονικής έρευνας - Επιλογή και διατύπωση του ερευνητικού προβλήματος - Ερευνητικές στρατηγικές: Διερευνητική-περιγραφική, συναφειακή, αιτιώδης *ex post facto*, πειραματική - Σχέδια πειραματικής έρευνας, τ. Β': Επιλογή του δείγματος - Μέσα και διαδικασία συλλογής των δεδομένων - Αυτοσχέδια ψυχοτεχνικά μέσα: Ερωτηματολόγιο, συνέντευξη, παρατήρηση - Συγγραφή της ερευνητικής μελέτης, Αθήνα 1993.

Πάρνη Αλέξη, *Ό διορθωτής, μυθιστόρημα*, Αθήνα 1978 [= *Βιβλιοπωλείον τής «Εστίας» - Νεοελληνική Λογοτεχνία*, αρ. 222].

Πασαλάρη Χρήστου, *Μια ζωή τίτλοι: Πώς να γίνετε δημοσιογράφος*, Αθήνα 1984.

—, *60 χρόνια ΜΜΕ. Την Αλήθεια κι ας πονάει... Η εμπειρία*

και τα διδάγματα του βετεράνου της δημοσιογραφίας. Τα μυστικά επιτυχίας στο γραπτό και ηλεκτρονικό Τύπο από 14 κορυφαίους δημοσιογράφους, Αθήνα 2001.

Πίκουλα Γιάννη Αντ., *Εισαγωγή στην αρχαία ελληνική ιστορία και αρχαιολογία*, Αθήνα 2006, σ. 195-215.

Plümper Thomas, *Effizient Schreiben*, Μόναχο 2003.

Πολίτη Αλέξη, *Υποσημειώσεις και παραπομπές*, αναδημοσίευση από το περ. *Μνήμων* (τ. 12, 1989), Ηράκλειο ³2002.

Publication Manual of the American Psychological Association, Ουάσιγκτον ⁶2009.

Pyerin Brigitte, *Kreatives wissenschaftliches Schreiben: Tipps und Tricks gegen Schreibblockaden*, Βαϊνχάιμ-Μόναχο ³2007.

Resweber Jean-Paul, *La méthode interdisciplinaire*, Παρίσι 1981.

Σαραντάκου Νίκου, *Λέξεις που χάνονται*, Αθήνα 2013 [= *Το Βήμα. Μικρή Χρηστική Βιβλιοθήκη για τη Γλώσσα*].

Σκιαδά Νίκου Ε., *Γιά την τυπογραφική δεοντολογία*, Αθήνα 1992.

Σοπενχάουερ Άρτουρ, *Η τέχνη του να έχεις πάντα δίκιο*, Εισαγωγή-Επίμετρο Α.С. Grayling, μτφρ. Μυρτώ Καλοφωλιά, Αθήνα ¹⁸2012.

Σπηλιόπουλου Αθανάσιου Π., *Προετοιμασία χειρογράφων προς σύνθεσιν*, Αθήνα 1968.

—, *Όδηγός διορθωτοῦ*, Αθήνα 1970 (μονοτονική έκδοση στη δημοτική: *Όδηγός διορθωτή*, Αθήνα ³1990).

Σταμέλου Γιώργου - Δακοπούλου Αθανασίας, *Η διατριβή στις κοινωνικές επιστήμες. Από το σχεδιασμό στην υλοποίηση: Για μεταπτυχιακούς φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες*, Αθήνα 2007.

Στεφάνου Στέφανου, «Στη φροντίδα για το βιβλίο: διόρθωση τυπογραφικών δοκιμίων και επιμέλεια κειμένων», περ. *Αρχαιοτάξιο*, τχ 14, Οκτώβριος 2012, σ. 145-151.

Stickel-Wolf Christine - Wolf Joachim, *Wissenschaftliches Arbeiten und Lerntechniken: Erfolgreich studieren – gewusst wie!*, Βερολίνο-Χαϊδελβέργη 2006.

Σώχου Ονούφριου Αντ., *Η Φωνητική Ορθοφωνία, με απλά στοιχεία ανατομίας και λειτουργίας του φωνητικού και αναπνευστικού συστήματος*, Αθήνα ²2000.

Swetnam Derek, *Writing Your Dissertation: How to Plan, Prepare and Present Your Work Successfully. The bestselling guide to planning, preparing and presenting first-class work*, Οξφόρδη ³2005.

Ταρατόρη Ελένης - Τσαλκατίδου Μαρίνας - Τσαλκατίδη Θέμης, *Επισημονική τεχνολογία*, Αθήνα 2007.

Τζαννετάκου Γιάννη Π., *Λόγος ελληνικός στη δημοσιογραφία*, Αθήνα χ.χ. [1992].

Το κόκκινο βιβλιαράκι του κειμενογράφου. Οδηγός για τη σωστή χρήση της ελληνικής γλώσσας στην επικοινωνία, Συντακτική ομάδα Σοφία Σφυρόερα - Ηρακλής Γιωργιάννης - Χρύσα Ξενάκη, Αθήνα 2009.

[Περ.] *Το λάθος*, υπεύθυνος Πέτρος Κυπριωτέλης, τχ. 1, 1991.

Τσιμπούκη Κωνσταντίνου Ιωάν., *Τρόπος συγγραφής μιας επιστημονικής εργασίας*, Αθήνα ²1986.

Τσολάκη Χρίστου Α., *Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική*, 5τ., χ.τ. [Σκόπελος - Θεσσαλονίκη] χ.χ. [1999, 2004, 2006].

Τσοπανάκη Αγαπητού Γ., *Νεοελληνική Γραμματική*, Θεσσαλονίκη - Αθήνα ²1994.

Φιλιππόπουλου Αλέκου, *Ο δημοσιογράφος*, Αθήνα 1982.

Φωτοπούλου Αποστόλου Π., *Ἡ τέχνη τοῦ γράφειν καὶ κρίνειν πᾶν γραπτόν, ἤτοι: συνθέσεις - λογοτεχνήματα - τυπικά - επιστημονικά, μετὰ 1500 θεμάτων, σχεδίων, ὑποδειγμάτων*, Αθήνα 1937.

Χάρη Γιάννη Η., *Η γλώσσα, τα λάθη και τα πάθη*, Αθήνα 2003.

Χριστιανόπουλου Ντίνου, *Τά ἀλαμπουρνέζικα ἢ ἡ γλῶσσα τῶν σημερινῶν κουλτουριάρηδων. Μιά συζήτηση μέ τόν Περικλῆ Σφυριδίη*, Παιανία ³2003.

Werder Lutz von, *Der integrative Ansatz im Kreativen Schreiben*, Βερολίνο 1992.

—, *Lehrbuch des wissenschaftlichen Schreibens*, Βερολίνο 1993.

—, *Wissenschaftliche Texte kreativ lesen*, Βερολίνο 1994.

—, *Erfolg im Beruf durch kreatives Schreiben*, Βερολίνο 1995.

—, *Grundkurs des beruflichen Schreibens*, Βερολίνο 1995.

—, *Grundkurs des wissenschaftlichen Schreibens*, Βερολίνο 1995.

—, *Grundkurs des wissenschaftlichen Lesens*, Βερολίνο 1995.

—, *Kreatives Schreiben in den Wissenschaften*, Βερολίνο ²1995.

—, *Kreatives Schreiben von Diplom- und Doktorarbeiten*, Βερολίνο 2000.

—, *Wissenschaftliches Lesen und Schreiben*, Βερολίνο 2000.

—, *Das kreative Schreiben von wissenschaftlichen Hausarbeiten und Referaten*, Βερολίνο 2000.

—, *Lehrbuch des kreativen Schreibens*, Βερολίνο 2001.

—, *Einführung in das kreative Schreiben*, Βερολίνο 2003.